

Diplomová práce

2014

Matěj Novák

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Exkluze marginalizovaných skupin ve veřejném prostoru

Matěj Novák

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Diplomová práce

Exkluze marginalizovaných skupin ve veřejném prostoru

Matěj Novák

Vedoucí práce:

Mgr. Ladislav Toušek, Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Na tomto místě bych chtěl poděkovat svým informátorům za sdílení jejich soukromí a informací. Dále bych za cenné rady poděkoval Mgr. Ladislavu Touškovi, Ph.D. a také Mgr. Ondřeji Hejnalovi, bez jejichž pomoci by tato práce s velkou pravděpodobností nevznikla.

Obsah

1. Úvod	1
2. Teoretická východiska	2
2.1. Prostorovost, prostor a místo	4
2.2. Veřejný prostor a soukromý prostor	12
2.3. Omezení prostoru - vnitřní a vnější	15
2.4. Transgrese, ideologie a purifikace	22
3. Metodologie	28
3.1. Antropologický výzkum v urbánním prostředí	28
3.2. Výběr zkoumané populace a výběr vzorku	30
3.3. Metody vytváření dat	32
3.4. Analýza dat a etika výzkumu	40
4. Výsledky výzkumu	42
4.1. Průběh výzkumu	42
4.2. Husovo náměstí dříve a nyní	43
4.3. Revitalizace a purifikace Husova náměstí	45
4.4. Multifunkcionalita Husova náměstí	48
4.5. Formy kontroly a její prostředky	57
5. Závěr	60
6. Seznam použité literatury	63
6.1. Literatura	63
6.2. Internetové zdroje	68
7. Resumé	70
8. Přílohy	71

1. Úvod

Město a jeho prostor ve své komplexnosti není pouhý výčet materiálních položek, nýbrž svou strukturou ve velké míře ovlivňuje lidskou interakci v něm. Městský veřejný prostor je jednou z významných komponent prostoru v moderních komplexních společnostech a v jeho rámci dochází k mnoha dílčím interakcím, jež ho konstruují. Tyto interakce jsou charakteristické heterogenitou aktérů, kteří veřejný prostor využívají různými způsoby. Normativní definice veřejného prostoru ho definuje jako prostor, kam mají bez omezení přístup všichni. V praxi se však často setkáváme s omezením přístupu do veřejného prostoru či pobývání v něm. Takováto omezení přicházejí například ze strany městské samosprávy skrze vyhlášky, jež se snaží vyloučit určité skupiny lidí či typy činností z jeho prostor. Tímto způsobem je odepírán přístup do některých částí veřejného prostoru například bezdomovcům, prostitutkám, skateboardistům či konzumentům alkoholu, jenž se díky nastavení systému dopouští překročení (ne)vymezených hranic. Tímto způsobem má být prostor očištěn od všeho, co vykazuje znaky neřádu respektive něčeho, co je v daném prostoru chápáno jako "jiné".

Svou diplomovou práci jsem zaměřil na prostor konkrétního veřejného prostranství v Plzni, a to především na Husovo náměstí. To je díky své poloze hojně využívaným veřejným prostorem nejenom v intenzivním slova smyslu, ale také jako důležitá dopravní tepna pro pěší. To může vyvolávat určité druhy konfliktů, za které lze považovat například porušení městského řádu, či již zmíněné "nevhodné" aktivity jako popíjení či užívání drog, ale také už jen prostá přítomnost některých skupin. Toto téma jsem si vybral, jelikož nepředpokládá svět, ve kterém se denně pohybujeme, jako samozřejmý a odhaluje to, jakým způsobem jsou místa produkována a konstruována, a v neposlední řadě také z důvodu terénního výzkumu, jehož uskutečňování pokládám za činnost, jež otvírá antropologii nové možnosti a testuje jeho znalosti v praxi.

Cílem mé diplomové práce je popsat využití veřejného prostoru Husova náměstí v Plzni z antropologické perspektivy. Tedy porozumět tomu, jakým způsobem je veřejný prostor náměstí využíván jednotlivci i skupinami a do jaké míry podléhá různým formám kontroly, ať už formálním či neformálním. Dílčí

cíle, které mi pomohou popsat využívání veřejného prostoru Husova náměstí, jsou spojeny s výzkumnými otázkami, na něž se budu snažit ve své práci odpovědět v části, jež je věnována interpretaci výsledků. Těmito výzkumnými otázkami jsou:

- Jakým způsobem je lokalita vnímána?
- Jakým způsobem ovlivnila materiální proměna Husova náměstí podobu a charakter jeho využívání?
- Jakým způsobem je využíván prostor Husova náměstí nyní?

Struktura práce byla zvolena tak, aby odrážela požadavky mého výzkumu a poskytla čtenáři snadný přístup k teoriím, z nichž jsem vycházel, k metodám, jež jsem použil v průběhu výzkumu, a k samotným závěrům, k nimž jsem dospěl. V teoretické části se nejprve věnuji obecně tomu, co to je prostor, prostorovost a místo, dále se zabývám veřejným a soukromým prostorem a následně různými druhy omezení zvláště veřejného prostoru. Na závěr teoretické části poukazuji na různé procesy, k nimž ve veřejném prostoru dochází, jakými jsou například transgrese či purifikace. V metodologické části pak představuji použité metody, kterými jsem vytvářel data a také upřesňuji zkoumanou populaci, výběr vzorku a dále způsob, jakým byla data analyzována. V interpretativní části se dále zaměřuji na zodpovězení výzkumných otázek, jež jsem si položil výše. V závěru shrnuji poznatky, ke kterým jsem v průběhu práce dospěl.

2. Teoretická východiska

Svět v jednadvacátém století, ve kterém se nacházíme, se dá mezi jinými charakteristikami také připodobnit ke světu, v němž se klasické ustanovení času a prostoru mění. Člověk může pohodlně nastoupit do letadla a za několik hodin se může ocitnout v "jiném světě", který byl ještě před několika dekadami považován za exotický. Myšlenky o překonání vzdálenosti, která dělí Měsíc od Země, byly pouze na stránkách literárních počinů, jenž lze zařadit do science-fiction a virtuální svět bylo slovem neznámým. Díky mnoha technickým vynálezům, které usnadnily cestování, se vzdálenosti začaly zkracovat a svět se začal propojovat jako jedno velké mraveniště. Globalizace, tedy

restrukturalizace času a prostoru s sebou jistě přináší i změnu ve světě kulturním, sociálním, ekonomickém (Harrington 2006:386) a mimo jiné také změnu v toku informací. Ignorujíc hranice států a kontinentů se informace šíří rychlostí světla po celém světě skrze nový prostor, prostor virtuální či digitální. Časoprostorová komprese a vytváření sítí jsou znakem globalizace (Harrington 2006:389), tedy procesem, ve kterém se lidská existence ocitá. Tento svět "jedniček a nul" nám dává prostor nejen k zjišťování informací, ale také nám dává možnost k naší sebe prezentaci. Díky paralelnímu světu internetu může člověk z pohodlí své židle sledovat události probíhající tisíce kilometrů daleko. Možná právě díky těmto faktorům se prostor, který vidíme z okna nebo ten, který nás obklopuje, může zdát samozřejmým a srozumitelným. Svět měst, ulic, parků, domů se může jevit jako přirozený bezproblémový svět, jako přirozené prostředí, na které jsme si zvykli a které běžně užíváme, aniž bychom si kladli otázky, které by pátraly po jeho charakteru.

Ve své práci však nebudu pracovat s prostorem jako se samozřejmou entitou, která je "zkamenělým" derivátem lidské tvorby, ale právě naopak. Budu se snažit nahlížet na prostor a místo jako na něco nesamozřejmého a nepřirozeného. Jakožto na svět, jenž se nachází v procesu neustálého přetváření a vyjednávání a který není tak docela tím, čím se na první pohled zdá být. Výše uvedeným se budu snažit navázat na tvrzení, že "kategorie prostoru je nezbytným i aktuálním tématem sociálních věd, a to nejenom humánní geografie, ale mj. i sociální a kulturní antropologie" (Toušek 2013:7).

Teoretický rámec své práce jsem tedy musel přizpůsobit prostoru a místu, zvláště pak veřejnému prostoru a procesům, které se v něm objevují. Těmi mohou být například vnitřní či vnější regulace, každodenní jednání aktérů, které nabývá podoby intencionální nebo neintencionální a nekončící vnitřní boje o výrazy a významy prostoru (Pospěch 2013:76). Ve svém textu budu využívat teoretické koncepty geografie, které pramení mimo jiné i ze společenských věd. Geografie se začala díky post-positivistickým směrům integrovat do širšího okruhu společenských věd a dává možnost zachytit roli prostoru a prostorovosti ve společnosti (Sýkora 1993:2). Klíčovým teoretickým východiskem k mé práci je teorie transgrese od Tima Cresswella, která je spojena s produkcí a konzumací prostoru a konstrukcí míst. Dále princip revitalizace (města), který je

především spojen s procesem gentrifikace (např. Smith 2002, Sýkora 1993) a suburbanizace, ale také se zkrášlováním či estetizací veřejných prostorů (Hejnal 2013:455). V neposlední řadě bude teoretickou oporou teorie ideologie, kterou zmiňuje Cresswell v návaznosti na Therborna. Ideologie či moc (Arendt 2007) jsou mimo jiné vlivné proudy mající schopnost ovlivňovat tvorbu významů, které člověk přikládá prostoru či místu. Jako další teoretické východisko použiji teorii purifikace, kterou představila americká antropoložka Mary Douglas (2002) a kterou v rámci veřejného prostoru dále rozvíjel například David Sibley (1988).

2.1. Prostorovost, prostor a místo

Prostor je jednou ze základních dimenzí, které člověk může zakoušet, a může nabývat nepřeberné množství podob. Prostor se nám může jevit jako prázdnota, nebe či otevřená krajina nebo se nám může otevřít při pozorování města z vyvýšeného místa. Můžeme rozlišovat mezi prostorem v budovách a mimo ně. Můžeme prozkoumávat prostor pod vodní hladinou, který nám často bývá zcela skryt. Máme možnost si představit vesmír jako nekonečný prostor, ve kterém je velikost Země naprosto mizivá. Prostor má své pevné místo v různých vědních oborech. Můžeme rozlišit prostor fyzikální, astronomický, matematický či filosofický. Prostor je amorfní a nehmotný a díky těmto vlastnostem se nedá přímo popsat, nicméně prostor se nám daří zakoušet či cítit díky spojitosti s místem (Relph 1976:8). Tento vztah prostoru s místem určuje, že právě na jedné lokaci v prostoru může být jen jedno dané místo a to je okamžitě konfigurováno svou pozicí (Certeau de 1984:117), a to ve vztahu k prostoru nebo k dalším místům. Prostor jako takový by se dal popsat jakožto obecná a neohraničená entita zahrnující ostatní kategorie a jeho konkrétní části jsou místa, která nabývají významů.

Ve vztahu k prostoru můžeme rozlišit jeho tři druhy. Prvním druhem prostoru je prostor absolutní. Tento způsob uchopení prostoru, který se používal od novověku, je odkazem myslitelů, kterými jsou například Isaac Newton, René Descartes nebo Immanuel Kant. Absolutní prostor byl apriorní a pozitivistický, tedy existoval sám o sobě. Byl to "kontejner", který ohraničoval svět, ale nezasahoval do sociálních vztahů a utváření kategorií. Na filosoficko-metodologických základech pozitivismu, který měl hlavní metodologické těžiště

ve vědách přírodních, staví pozitivistická geografie až do šedesátých let dvacátého století (Sýkora 1993:1).

Teorie absolutního prostoru byla narušena až na počátku dvacátého století nenápadným zaměstnancem švýcarského patentního úřadu, Albertem Einsteinem, a jeho Obecnou teorií relativity (1915)¹. Tato teorie narušila nedotknutelnost času a prostoru, protože předpokládala existenci časoprostoru, který měl návaznost na hmotu, respektive gravitaci. Jedním z nejvýznamnějších zastánců relativního pojetí prostoru byl Gottfried Wilhelm Leibniz. Své tvrzení opíral především o názor, že existence prostoru parazituje na existenci objektů, které ho obklopují a mezi těmito tělesy existují prostorové vztahy (Weiss 2010).

Třetím druhem prostoru, který můžeme rozlišit, je prostor sociální. Sociální prostor, jakož i prostor takový, byl až donedávna opomíjen v akademické sféře sociálních věd na úkor další základní dimenze - času. Historické poznání hrálo první housle a prostor se zdál být něčím podřadným, druhotným. "Prostor byl brán jako něco mrtvého, fixního, nedialektického a imobilního. Čas, oproti tomu, byl bohatý, úrodný, živý a dialektický" (Foucault in Soja 1989:10). Záliba vědců devatenáctého a dvacátého století měla jistou návaznost například na díla Kanta či Marxe a jeho pojetí času jako neustálého "tvoření historie" (Soja 1989:10).

Za první vlaštovku, která předznamenávala úsvit (sociální) prostorovosti, se dá považovat teze o pojetí času a prostoru v knize *Primitive Classification*, kterou předložili Durkheim a Mauss. Tito autoři tvrdí, že různí lidé nahlížejí na prostor a čas rozdílným způsobem a klasifikují ho podle jiných principů, které odkazují k jejich sociální organizaci (Durkheim, Mauss 1963:XXVII). Svůj příklad produkce prostoru uvádějí na indiánských kmenech Zuniů a Siuxů, kteří různými způsoby sdílí, klasifikují a interpretují prostor, jenž je obýván jejich sociální uskupením (Durkheim, Mauss 1963:57-58). Prostorovost se v průběhu druhé poloviny dvacátého století stává stále populárnějším badatelským objektem a pomalu opouští svoji marginální polohu. To dokazuje například Edward Hall v knize *The Hidden Dimension* (1966), když tvrdí, že chování člověka je různé nejen na úrovni jiných kultur v návaznosti na materiální či

---

¹<http://www.aldebaran.cz/astrofyzika/gravitace/otr.html> (navštíveno 12.3.2014)

sociální povahu prostoru, ale i uvnitř jedné kultury. Nicméně i tento názor předpokládá prostor jako nádobu, která (ačkoliv v jiných kulturách může nabývat jiného tvaru) je naplňována lidským chováním, ale nijak nevstupuje do této interakce jako aktér. (Toušek 2013:28).

Důležitým milníkem v nahlížení prostoru jako takového byl například v geografii odklon od pozitivistického paradigmatu, jenž byl překonán novými přístupy. "Nové přístupy v geografii (hermeneutika, fenomenologie, marxismus, strukturace, realismus, postmodernismus), které začaly ovlivňovat geografické myšlení v sedmdesátých a osmdesátých letech, se objevily jako reakce na omezení daná pozitivistickým přístupem ke společenskovedním problémům a pokoušely se o hledání nových filozoficko-metodologických základů geografického výzkumu." (Sýkora 1993:1) První konsistentní hlasy postmoderní kritické geografické teorie se začaly ozývat v průběhu šedesátých let, avšak jejich důraz nebyl dostatečný pro překonání stávajícího paradigmatu (Soja 1989:12-13).

O takzvaný "prostorový obrat" v sociálních vědách se zasloužili především francouzští myslitelé, kteří jsou spojováni s postmoderním myšlením. K oproštění se od absolutního prostoru značnou měrou přispěly myšlenky Michela Foucaulta, který představuje svou koncepci heterogenního prostoru. Jeho přednáška *Des Espaces Autres*, jež byla publikována až téměř po dvaceti letech od jejího uskutečnění v roce 1984 (*Of Other Spaces* 1986), měla na vnímání prostoru značný vliv.

Formoval v ní myšlenku heterotopie jako charakteristického prostoru v moderním světě, který je určený pro jinakost (opakem heterotopie je utopie, tedy dokonalý svět, který není reálný). Takováto místa mají reálnou podobu, ale jsou situována způsobem, aby unikala zrakům majoritní společnosti - například vězení, hřbitov, psychiatrická léčebna nebo starobinec. Heterotopie můžeme najít ve všech kulturách, avšak v různých kulturách se její formy jeví jinak. "Na mysli mám neobyčejné jezuitské kolonie, jež byly zakládány v jižní Americe: nádherné, absolutně organizované kolonie, v nichž bylo skutečně dosaženo lidské dokonalosti. Jezuité v Paraguayi zakládali kolonie, v nichž byla celá existence detailně organizována. Vesnice byla vystavěna podle naprosto

přesného plánu okolo čtverhranného prostoru... Křesťanství vepsalo svůj základní symbol do prostoru a geografie světa Ameriky" (Foucault 2003:84-85).

Foucault, ve vztahu k dalšímu rozměru sociálního života, navazuje externím prostorem, tedy prostorem vnějším. Vnější prostor, jenž je sociálně produkován, je prostorem míst (poloh, umístění), mezi kterými vznikají vztahy a tím se stává heterogenním (Soja 1989:17). "Prostor, ve kterém žijeme, který nás odvádí od nás samých, v němž dochází k erozi našich životů, našeho času a našich dějin, prostor, který na nás doléhá a zvrásňuje nás, je rovněž prostorem nestejnorodým. Jinak řečeno nežijeme v prázdnotě, do jejíhož nitra bychom mohli umístit jednotlivce a věci. Nežijeme v prázdnu, jež by se zbarvovalo různými odstíny světla, žijeme uvnitř souboru vztahů, jež definují umístění, která nejsou redukovatelná jedna na druhé, a už vůbec není možné je na sebe vrstvit" (Foucault 2003:75).

O tom, že prostorovost hrála ve Foucaultově díle významnou roli, se můžeme přesvědčit i v knize Dohlížet a trestat (2000), která se zabývá analýzou vězení, trestu a uvěznění. Mimo to, že se autor zabýval tím, jak se různé druhy trestů vztahují k tělu, zabýval se i změnou podoby těchto trestů. Tresty se měnily a přesouvaly z veřejné sféry do jiného prostoru. Zjednodušeně řečeno se výkon trestu od veřejných poprav na náměstích dostal do procesu, který měl delikventy oddělit od zbytku společnosti (například formou vězení, deportace, galejí, aj.). (Foucault 2000)

Foucault ve třetí kapitole výše zmíněné knihy přichází s termínem panoptismu, který mění pojetí a podobu prostoru, ve kterém probíhá trest. Autor tento posun zachycuje v procesu přeměny žaláře - tmavého, nepřehledného a tmavého místa, na panopticky organizovanou prostorovou jednotku, která umožňuje rozhled a orientaci (Foucault 2000:281). Panoptický prostor je takový prostor, ve kterém je člověk pod absolutní kontrolou a nepřetržitým dohledem. "Tento uzavřený, rozkouskovaný, ve všech svých bodech kontrolovaný prostor, kde jsou jednotlivci vsazeni na vymezené místo, kde jsou kontrolovány i ty nejmenší pohyby, kde jsou všechny události zaznamenávány a centrum a periferie propojuje nepřetržitá činnost zapisování, kde moc působí nerozděleně podle souvislého hierarchického schématu..." (Foucault 2000:77-78).

Nicméně nejsilnějším hlasem, který je spojován s termínem prostorového obratu, byl hlas Henriho Lefebvra, jenž se významným způsobem podílel na charakteru francouzské marxistické teorie a filosofie třicátých, čtyřicátých a padesátých let. V druhé polovině dvacátého století se pak stal jedním z nejdůležitějších obhájců kritické sociální teorie v oblasti prostoru a prostorovosti. (Soja 1989:47)

Lefebvrova teorie prostoru se dá jen stěží shrnout, a to díky neobyčejně vysokému počtu publikovaných prací, které se týkaly především sociální teorie a filosofie. Jeho teoretizování prostoru se skládalo z vyvíjející se série aproximací centrálních tezí. Ve svých pracích se věnoval například formám vyjednávání kontroly, kterou se ustanovuje moc ve městě, urbanizaci a transformaci kapitalismu ve vztahu k prostoru města.

V Lefebvrově pojetí prostoru termíny jako urbanizace a urbánní přesahovaly hranici města. "Urbanizace byla metafora pro *prostorovost* modernity a strategické "plánování" každodenního života, který dovoľoval kapitalismu přežít a úspěšně reprodukovat základní vztahy produkce." (Soja 1989:50) Reprodukce kapitalismu tedy probíhala díky všeobjímající, instrumentální a mystifikované prostorovosti, jež byla dobře skrytá za hustým závojem ideologie a iluze před kritickými pohledy, které by mohly odhalit její charakter (Soja 1989:50). Lefebvrovy myšlenky o prostoru a sociální produkci byly zachyceny v *La Survie du capitalisme* (1973, anglicky 1976) a především v jeho nejvýznamnějším (v oblasti prostoru) díle *La production de l'espace* (1974, anglicky 1991), ve kterém systematicky formuloval svou teorii prostoru.

Prostor, podle představ Lefebvra, respektive prostor sociální, je vždy sociálním produktem a každá společnost ho produkuje svým způsobem (Lefebvre 1991:30-31). "Prostor není vědecký objekt zbavený ideologie a politiky; vždy byl politický a strategický... Prostor byl utvářen a modelován historickými i přirozenými elementy, ale byl to vždy politický proces. Prostor je politický a ideologický. Je to produkt, který je doslova naplněn ideologiemi" (Lefebvre 1976:31). To dokazuje mimo jiné například tím, jak je člověkem přetvářena příroda, která je ve své hloubce drsným materiálem, ze kterého

produktivní síly lidských kultur vytvořily vlastní partikulární prostor (Lefebvre 1991:31).

V přístupu k prostoru rozlišuje Lefebvre tři úrovně, které mezi sebou tvoří dialektický vztah a ovlivňují se v jeho produkci. První úrovní jsou *prostorové praktiky* (společnosti), jimiž je vytvářen společenský prostor na bázi dialektické interakce. Jedná se o běžné používání prostoru lidmi a jeho každodenní fyzickou realizaci, která zajišťuje produkci společnosti. (Toušek 2013:33) "Z analytického hlediska jsou prostorové praktiky společnosti odhaleny skrze dešifrování jejího vlastního prostoru" (Lefebvre 1991:38). Druhou úroveň Lefebvre nazývá *reprezentace prostoru*: "konceptualizovaný prostor, prostor vědců, projektantů, urbanistů, technokratických spekulantů (v orig. subdividers) a sociálních inženýrů, stejně tak jako prostor jistého typu umělců s vědeckými sklony - všech, kteří identifikují to, co je žité, vnímané a koncipované" (Lefebvre 1991:38). Jde o soubor reprezentací prostoru, které ho jako takový konceptualizují a konstruují. Jedná se o dominantní prostor v každé společnosti. Třetí úrovní je *prostor reprezentovaný*, který je žitý skrze symboly a obrazy těch, kteří jej zakoušejí. Je to prostor "uživatelů" a "obyvatel", jenž je pasivně zakoušen skrze koherentní systém neverbálních symbolů a znaků (Lefebvre 1991:39).

Tyto tři úrovně se dají "charakterizovat jako prostor *vnímaný* (zkušenost fyzického prostoru), *chápaný* (abstraktní konceptualizace prostoru) a *žitý* (představa prostoru skrze významy a symboly)" (Toušek 2013:34). Tyto tři úrovně prostoru mezi sebou mají dialektický vztah a nelze je absolutně oddělit, v tomto případě mluví Lefebvre o takzvané vnímané-koncipované-žité triádě. Reprezentace prostoru, kterou Lefebvre zdůrazňuje, odpovídají prostoru abstraktnímu. Tato složka je důležitá v sociální a politické percepci, protože právě ona promlouvá jazykem, který zkoumají antropologové, etnografové nebo psychoanalytici (Lefebvre 1991:41-42). "Je tedy možné předpokládat, že prostorové praktiky, reprezentace prostoru a prostor reprezentovaný přispívají různými způsoby k produkci prostoru podle jejich vlastností a rysů, podle modelu společnosti nebo způsobu distribuce a podle svého historického období. Vztah mezi třemi okamžiky vnímání, koncipování a žití (zažívání) není nikdy

jednoduchý nebo stabilní..." (Lefebvre 1991: 46). Charakter sociálního prostoru je ovlivňován množstvím faktorů.

Lefebvrův model prostoru rozšiřuje americký postmoderní politický geograf Edward William Soja, který hovoří namísto o dialektickém modelu o *trialektickém* modelu prostorovosti, který propojuje prostor fyzický, duševní i sociální, přičemž ani jeden není pokládán za inherentně apriorní (Soja 1996:68). Soja klade důraz na celistvost prostoru, jenž nelze pojímat za oddělené entity." V trialektickém modelu se vše spojuje: subjektivita a objektivita, abstraktní a konkrétní, skutečné a imaginární, poznatelné a nepředstavitelné, opakující se a rozdílné, struktura a činnost, mysl a tělo, vědomí i nevědomí, oborové i neoborové, každodenní život a nekonečná historie." (Soja 1996:56) Tento model si lze představit jako trojúhelník, který na každém svém vrcholu zrcadlí jeden z prostorů (vnímaný, chápaný a žitý). Délka stran trojúhelníku by byla variabilní podle toho, který z prostorů by právě tvořil dominantnější složku. Uvnitř tohoto trojúhelníku by se nacházela prostorovost, která by byla závislá na všech třech vrcholech a délkách stran. Díky tomu by se neustále přetvářela a zároveň odrážela celistvost, ovlivňovaná rozměry stran a postavením vrcholů.

Lefebvrův, respektive Sojův model prostorovosti v obecné rovině mnoho nevyovídá o konkrétním prostoru, jímž se zabývá moje práce, nicméně jsou to užitečné teoretické a analytické modely, které mi pomohly pochopit procesy, jež se v prostoru vytvářejí, žijí a interpretují.

Prostor je rovněž nástrojem, který nám slouží k tomu, abychom mohli definovat místo. Termín místo není termín akademiků či vědecký termín, ale je to slovo, které používáme v běžném každodenním životě, aniž bychom mu věnovali zvláštní pozornost. Tento závoj nenápadnosti, za kterým se místo skrývá, nám může zabránit v jeho hlubším porozumění, avšak při hlubším bádání odhalíme jeho komplikovanost a mnohoznačnost. (Cresswell 2004:1)

Jak jsem zmínil výše, pro definování místa musíme chtět nechtět operovat se slovem prostor. Prostor je daleko abstraktnější koncept než místo, protože může mít mnoho významů. Prostor má svojí plochu a svůj objem a místa se vyskytují ve vytyčeném prostoru. „To, co jsme považovali za nediferencovaný

prostor, se stane místem, když tu část prostoru poznáme lépe a přiřadíme jí určitou hodnotu... Myšlenky "prostoru" a "místa" se potřebují ke svému vymezení navzájem. Skrze bezpečí a stabilitu místa si uvědomujeme otevřenost, svobodu a hrozbu, které v sobě nese prostor a naopak" (Tuan in Cresswell 2004:8).

Když zadáme do GPS údaje 50° 5' 33.85"N 14° 24' 6.84"E, nic známého nám nepřipomínají. Můžeme si je představit jako místo na mapě, které je definované zeměpisnou šířkou a délkou, ale žádný další vztah k nim nemáme. Teprve v momentě, když zjistíme, že jsou to souřadnice Pražského hradu, se nám toto místo vyjeví, protože pro nás dostane konkrétní význam. Nebudou to pouze číslice v abstraktním prostoru, ale bude to místo, které je pevně ukotveno v historii, část Prahy nebo pro někoho dokonce symbol životní události - manželství. Z toho pramení inepřímější a nejběžnější definice místa - lokace nesoucí význam" (Cresswell 2004:7).

Místo se dá považovat za část prostoru, která splňuje tyto tři podmínky - má nějakou lokaci, má materiální formu a má význam a hodnotu. Tento význam je do jisté míry naplňován subjektivně. Různé sociální skupiny či jednotlivci mohou jednomu místu přiřazovat různé významy. Kupříkladu pro člověka bez domova bude nabývat kašna na náměstí jiný význam než pro turistu. V případě bezdomovce může kašna sloužit k uspokojení hygienických potřeb či sběru mincí, které jsou na jejím dně, a bude tedy nabývat jiného významu než u turisty, který přijel obdivovat krásu města. Kašna pro něj bude mít spíše význam estetický. Místo je tedy také způsob, jakým vidíme svět, jak ho vnímáme a jak mu rozumíme.

Ke studiu místa významným způsobem přispěl čínský geograf Yi-Fu Tuan svými knihami *Topophilia* (1974) a *Space and Place* (1977). Tyto knihy výrazně ovlivnily historii geografie a rozvoj konceptu místa. Tuan uvádí, že svět poznáváme skrze místa, která vnímáme a zakoušíme. (Cresswell 2004:11-20) Kategorii místa tedy nejde oddělit od sociálního života, protože právě to je jeden z pramenů, který ji vytváří (stejně tak jako prostor), ale totéž platí i naopak. Místo má tedy svou geografickou polohu, ale i polohu sociální. Dialektický vztah společnosti a prostoru staví místo do aktivní role právě při formování

společnosti. Místa mají svůj význam, kterého nabývají ve vztahu k jejich užívání, k tomu, kdo je obývá, nebo kdo a jak je hodnotí. Místo dává našemu světu smysl a je to i způsob, jakým svět zakoušíme. Je tedy důležité mít na zřeteli, že jedním z kontextů, ve kterých nabývá význam, je i kontext moci (Cresswell 2004:12). Spojením moci, místa, prostoru a ideologie se mimo jiné budu zabývat na dalších stránkách v teorii transgrese či purifikace.

2.2. Veřejný prostor a soukromý prostor

Způsobů, kterými můžeme nahlížet na prostor, je nepřeborná řada. Pro mou práci však bude klíčové rozdělení prostoru, jenž se týká města a jeho užívání. Proto pokládám za důležité použít teoretickou typologii prostoru, která dělí (urbánní) prostor na prostor veřejný a soukromý. Otázky týkající se veřejného a soukromého prostoru a jeho charakteru se odrážely ve dvou rozdílných přístupech v osmnáctém a devatenáctém století. V osmnáctém století formoval podobu veřejného a soukromého prostoru racionalismus a ten byl pokládán za volný, neosobní a neutrální, kdežto ve století devatenáctém byla jeho představa ovlivněna romantismem, který dal vyniknout dramatičnosti, emocionalitě a individualitě. (Hejnal 2013:454)

Definice veřejného prostoru se do jisté míry neobejde bez prostoru soukromého nebo privátního, neboť jejich samotné kategorie nedávají smysl a jedna vymezuje druhou. Veřejný prostor se od soukromého prostoru tradičně diferencuje z hlediska práv přístupu, z hlediska zdroje a povahy kontroly vstupu do prostoru, individuálního a kolektivního chování a sankcí v závislosti na specifickém prostoru a pravidlech použití. (Low, Smith 2006:3-4)

Definovat však vztah veřejného a soukromého prostoru jako dichotomii je nesprávné, neboť se jedná spíše o škálu, na jejíchž koncích jsou zmiňované modely prostoru. Budeme-li brát dům jako prostor soukromý a ulici jako prostor veřejný, může právě zahrada být jakýmsi nárazníkem, který částečně patří do obou sfér, protože právě tato zóna má některé z charakteristik obojího. Například forma konverzace, kterou vedeme v takovémto prostředí, má většinou jiný charakter než ten, který má konverzace na ulici. Toto teritoriální rozložení je dokonce ukotveno i v zákonných normách, protože vniknutí na cizí pozemek je rozhodně jiný čin než vloupání se do bytu či domu. Podobnou

nárazníkovou zónou může být v panelových domech chodba, která naznačuje určitý druh sociální soudržnosti obyvatel jednoho domu, ale stále nepředstavuje dost komfortní zónu jako tu, jež je za dveřmi našeho bytu. Soukromý prostor může být pokládán za vlastnictví člověka nebo lidí, tudíž zde mohou být uplatněna vlastnická práva a ostatní z jeho užívání mohou být vyloučeni.

"Základní rozdíl v rozlišení mezi privátním a veřejným je rozlišení mezi vnitřním osobním pocitem vědomí a vnějším prostorem světa. Prostor, který je nejvíce osobní, je ten, který je uvnitř našeho těla, kde obsah naší mysli může být skryt před ostatními... Privátní sféra je část života, která je pod kontrolou samotného jednotlivce, mimo veřejné pozorování, poznání nebo kontrolu" (Madanipour 2003:201-202). Soukromý prostor lze považovat v tomto fundamentálním smyslu jako vytváření si určitého teritoria, jehož charakteristiky můžou záležet na rozličných faktorech, jakými jsou například věk, gender nebo kultura. Tento proces je celoživotní a stejně jako prostor i on podléhá politickým a ideologickým střetům, které ovlivňují jeho podobu.

Nejčastější jednotkou, která je v souvislosti se soukromým prostorem spojována, je jednotka domácnosti. Domov, alespoň v západní společnosti, je nejčastěji vnímán jako symbol soukromého prostoru. "Za základ moderního rodinného domu je považován středověký městský dům, který byl centrem sdružování, místem pro řadu lidí a aktivit. Od osmnáctého století však byl tento dům transformován na místo intimity a soukromí, které reflektovalo vzrůstající roli dětí v domácnosti" (Madanipour 2003:203). Fenomén nukleární rodiny taky vyloučil z nově ustanovujícího se soukromého prostoru například služebnictvo, přátele či známé (Toušek 2013b:7). Toušek k tomuto tématu uvádí, "že pojetí a rozvoj privátního prostoru je závislý na ekonomickém způsobu produkce, stejně tak jako politická ideologie ovlivňuje funkci a význam veřejného prostoru (srov. potlačování existence veřejného prostoru v totalitních režimech) atd. To znamená, že prostor je sociálně produkován, přičemž vztah mezi prostorem a silami, které jej produkují, je rekurzivní" (Toušek 2013b:5).

Přechod ve způsobu ekonomické produkce ovlivnil místo, kde se pracovní činnost odehrávala. Industrializace, přechod k tržnímu hospodářství a kapitalismu odtrhly pracoviště od domova, ve kterém již neprobíhaly například

domácké práce, ale stala se z nich řemesla, jež byla vydělena z privátní sféry do manufaktur. Podoba a rozsah soukromého a veřejného prostoru, jak jsem zmiňoval výše, podléhají změnám, které mohou být na ekonomické, sociální či politické bázi. To lze uvést na příkladu změny, kterou jednotka soukromého prostoru (domácnost) prodělala ve dvacátém století, mimo jiné i vlivem urbanizace, kdy stát začal zasahovat do bydlení skrze masová schémata bydlení - výstavbou bytových a panelových domů.

Veřejný prostor, ve své nejjednodušší definici, může být označen za prostor, který je přístupný všem občanům. Takovýmto typickým prostorem v urbánním prostředí může být například náměstí, park či ulice (Hejnal 2013:454). "Veřejný prostor je místem současnosti, je místem okázalosti a performance, testem reality, je to průzkum jinakosti a identity, aréna uznání, ve které může reprezentace rozdílnosti vést k rozlišení sebe a ostatních a k prozkoumání vztahů mezi partikulárním a obecným, osobním a neosobním. Je to místo, kde existuje mnoho pravd, které vedle sebe koexistují ve vzájemné toleranci" (Madanipour 2003:206).

Určitý typ veřejného prostoru můžeme rozpoznat již v antickém Řecku. Za dvě významná místa, která hrála při "tvorbě" demokracie v Athénách roli, lze považovat amfiteátr na pahorku Pnyx a Agoru. V amfiteátru, který měl podobu divadelního prostoru s terasami, se debatovalo a rozhodovalo o záležitostech města. Prostory Agory, která se nacházela v centrální části města a protínala hlavní athénskou třídu, byly polyfunkční. Agora sloužila především k obchodu, ale také se zde odehrávaly náboženské rituály, soukromé schůzky a byla zde vykonávána rovněž soudní moc, která tak byla vystavena dohledu ostatních občanů. (Toušek 2013:6; Low, Smith 2006-4) Starověké Řecko městských států bylo ve veřejném prostoru založeno na okázalých proslovech, činech a svobodě. V kontrastu s tím byla privátní sféra domácnosti symbolem násilí a nezbytnosti. Toto striktní rozlišení mezi svobodou a násilím naznačuje jejich provázanost, neboť věci veřejných se mohli účastnit pouze občané mužského pohlaví a ženy, děti, otroci a cizinci byli vyloučeni. Určitou paralelu můžeme najít ve vzniku moderní městské domácnosti, kde hlavní slovo měli muži a zbytek společnosti byl držen mimo dosah možnosti ovlivňovat moc (Madanipour 2003:206-207).

Mnohoznačnost veřejného a soukromého prostoru se ve své syntéze pokusili překlenout němečtí sociologové Walter Siebel a Jan Wehrheim. Ti stanovili čtyři dimenze, ve kterých se vymezuje prostor veřejný vůči soukromému. První dimenzí je *Legální dimenze*, v níž je zákonně vymezen rámec veřejného prostoru, jenž je definován veřejným právem a veřejnými institucemi, jež ho odlišují od soukromého prostoru. *Funkcionální* dimenze, jako druhá, určuje hranice veřejného a soukromého prostoru z hlediska funkce, kterou plní. V případě veřejného prostoru je to ve městě především funkce obchodní a politická, kdežto v případě soukromého prostoru jde zejména o funkci produkční a reprodukční. Třetí funkcí je *Sociální dimenze*, která rozděluje prostor, v Goffmanovské terminologii (1999), na "jeviště" - veřejný prostor a "zákulisí" - soukromý prostor a tím i naše role a charakter performance. Poslední, čtvrtou dimenzí je *Materiální dimenze*, jež mimo jiné odděluje veřejný a soukromý prostor pomocí architektonických a symbolických prvků. Tyto prvky jsou připisovány každému prostoru dle jeho charakteristik tak, aby naplnily svou transparentní funkci a odlišily tyto dvě složky na materiální a symbolické úrovni. (Siebel, Wehrheim in Toušek 2013:1-2; Pospěch 2013:77)

2.3. Omezení prostoru - vnitřní a vnější

Jednou z charakteristických vlastností prostoru, kterou jsem zmiňoval výše, je heterogenita, jež v prostředí městského veřejného prostoru platí dvojnásob. "Heterogenní povaha městských prostranství je bezprostředně navázána na "problém druhého": setkání s jinakostí vzbuzuje požadavek na její poznání a začlenění do kognitivních struktur - městská jinakost však poznání vzdoruje" (Pospěch 2013:82). Právě tato paleta lidské jinakosti v sobě skrývá ambivalenci v podobě romantické touhy po poznání jiného, ale zároveň vytváří (i)racionální strach.

George Simmel (1997) shrnuje problém v poznání "druhého" ve veřejném prostoru metaforou cizince, který je sice fyzicky blízko, ale je to někdo naprosto neznámý. "V zážitku veřejného, v setkání s cizincem na místě, kde se může stát kdykoli cokoli, je prvek nostalgie, prvek znovu okouzlení, které uniká kleci moderní racionality" (Pospěch 2013:82-83). Jistou míru atraktivity kognitivní klasifikace můžeme vídat každý den v podobě neočekávaných událostí, které vždy mají moc přitáhnout publikum. Zvídavost v nás může vzbudit například

shluk lidí, kteří pozorují zásah hasičů, který je ve své podstatě narušením veřejného řádu. Druhou stranou veřejného prostoru je možnost, že bude narušena naše intimita a anonymita, kterou nám veřejný městský prostor propůjčuje a tím může být ohrožen i náš pocit bezpečí. "Městská ulice se kdykoliv může proměnit ze scény každodennosti na scénu karnevalu, bezpečí a normalita každodenní rutiny mohou být narušeny" (Pospěch 2013:83).

V ideálním případě tedy můžeme brát veřejný prostor jako demokratický prostor, kde se mohou potkávat lidé různých věkových skupin, pohlaví, tříd, náboženských vyznání či etnických skupin, bez toho aniž by jim bylo bráněno do tohoto prostoru vstoupit, či je z něj vylučovat. My však víme, že v praxi se tento model liší od ideálního modelu veřejného prostoru, který je utopický, neboť velice často dochází k zavádění opatření, která z jeho prostoru určitou část veřejnosti vylučují. Tato pravidla podléhají sociálním, ekonomickým, kulturním a estetickým požadavkům, které jsou interpretovány například skrze ústa místní městské správy. Takovéto omezování veřejného prostoru může mít za následky jeho přetváření z místa, kde dochází k sociální interakci, sebeexpresi a navazování interpersonálních vztahů na místo, které má například pouze transportní funkci (např. Hejnal 2013:454-455; Pospěch 2013:78-79).

Narůstající rozdíl mezi veřejnou a privátní sférou může způsobovat i vyšší míra urbanizace, kde lidé v přeplněných městech nechtějí přicházet do styku s ostatními tváří v tvář a zachovávají si jistou míru odstupu. Představte si, že v městském prostředí budete zdravit každého, koho potkáte, protože vám bylo řečeno, že je to slušností. V takovém případě ovšem nestihnete nic jiného než zdravit a pravděpodobně vaše chování bude označeno za podivné.

Žít a pohybovat se ve veřejném prostoru s sebou přináší určitou dovednost, kterou je třeba znát. Jedná se určitý soubor formálních nebo neformálních pravidel, která nám pomáhají vyznat se v "džungli" města (Cresswell 1996:3). Mechanismy, které regulují naše chování ve veřejném prostoru a tím nám pomáhají se v této "džungli" významů a lidí orientovat, by se daly shrnout do kategorií, které můžeme nazvat: vnitřní a vnější regulace (Pospěch 2013:83-90).

Analýza prvků vnitřní regulace nám poskytuje důležité informace o tom, jak je vůbec život ve veřejném městském prostoru možný a snesitelný. Vnitřní regulace je jednou ze složek, které tvoří městský řád.

Definice městského řádu není oproštěna od mnohoznačností, nicméně nejvíce užitečnou definici poskytuje Jan Wehrheim, který charakterizuje městský řád jako "komplex pravidel jednání a normativních očekávání, která charakterizují užívání veřejného prostoru" (Wehrheim in Pospěch 2013:84). Tato definice kombinuje pravidla jednání, která jsou jednotlivci povinni dodržovat, pokud se chtějí v městském řádu orientovat a pohybovat a jejich dodržování je také očekáváno od ostatních uživatelů veřejného prostoru. Jestliže se tato očekávání nenaplní, může dojít k různým druhům nonkonformních situací, které mohou být svým charakterem deviantní.

V průběhu druhé poloviny dvacátého století můžeme sledovat několik směrů, které se snažily vysvětlit vznik a reprodukci městského řádu. Philip Zimbardo například vysvětluje městský řád prostřednictvím sociální kontroly a anonymity. Stanley Milgram ve své teorii přetížení poukazuje na nadměru rušivých elementů, které je třeba se naučit správně filtrovat. Nicméně největší úspěch sklidila teorie Ervinga Goffmana a jeho následovatelů, kteří dokázali, že chování lidí ve veřejném prostoru není založeno pouze na psychologických adaptivních mechanismech, ale má také sociální a komunikační rozměr (Pospěch 2013:84).

Městský řád je charakteristický svou dualitou, která nás na jednu stranu nutí se distancovat od ostatních psychicky, ale na straně druhé nás fyzicky sblíží. Naše chování ve veřejném prostoru tedy musí respektovat hranice jiných lidí, jedná se o implicitní dohodu o neutralitě, která předpokládá, že ostatní budou taktéž dodržovat zákony této dohody. Skrze respektování těch "druhých" znovu reprodukuje městský řád, byť se naše chování může zdát chladné a neosobní. "Jde o kodifikované, formalizované jednání... chováme-li se ve veřejném prostoru tak, jak máme, sdělujeme tím svému okolí, že respektujeme onu implicitní dohodu..." (Pospěch 2013:85). Takovýto obranný mechanismus nazývá například Georg Simmel blazeovaností či Erving Goffman zdvořilou nevšímavostí. Blazeovanost je typická pro představu moderního

člověka, který je chladný, přesný a zachovává si odstup od ostatních skrze averzi, cizost a odpor k ostatním lidem ve veřejném prostoru. Tento postoj ho chrání proti množství pocitů, stimulů a obrazů, které by mohly narušit chladnou "masku" blazeovanosti (Šuleřová 2006:45-46). Při míjení druhých osob v urbánním veřejném prostoru se častokrát stane, že na druhého člověka pohlédneme, ale pak odvrátíme zrak. Tímto gestem, které je zpravidla oplaceno stejně, projevíme druhé osobě "zdvořilou nevšimavost", která ho ujistí o tom, že nehrozí žádné nebezpečí, ale že jsme jeho přítomnost v prostoru zaznamenali (Giddens 1999:86).

Takovéto chování je znakem odosobnění jedinců v prostoru a je znakem anonymity. Pod rouškou této anonymity člověk veřejným prostorem proplouvá ve svém vakuu, byť při tomto proplouvání sleduje ostatní a klasifikuje jejich soulad s řádem města. Jak uvádí Pospěch: "V dnešních dnech nabývá podoby (anonymity) jakéhosi práva být na veřejnosti neoslovován a nerušen, "neviditelného štítu", který nás chrání před druhými" (Pospěch 2013:85). Anonymita nás chrání nejenom před druhými, ale také před námi samými, respektive před souborem připsaných statusů, které mohou mít například podobu etnicity či pohlaví, jež jsou rozměňovány v heterogenitě městského veřejného prostředí.

To, jak hluboko anonymita zasahuje do městského řádu, je patrné při nestandardních situacích ve veřejných prostorech, kterými mohou být například (hudební) festivaly, sportovní přenosy. Tyto události narušují každodenní produkci městského řádu tím, že se neznámí lidé dávají do řeči či objímají, což by za normální situace bylo nepředstavitelné, nicméně v tomto případě se jedná o chování, které je akceptovatelné. Tato městská anonymita má však jiný charakter než ten, jaký má konvenční anonymita.

Stejně jako městský řád i anonymita se musí produkovat a reprodukovat, aby mohla být všeobecně uznávanou, byť implicitní normou chování ve veřejném prostoru. (Pospěch 2013:86) V praxi je porušování městského řádu každodenní záležitostí. Tato porušení proti řádu jsou spojena s jeho opětovnou nápravou, kterou Erving Goffman (1972) pojmenoval jako "nápravné rituály". Tyto nápravné rituály slouží jednak k odvrácení hrozby, která by mohla

zasáhnout do městského řádu, ale také k tomu, aby byl řád dále reprodukován správně.

Příklad porušení městského řádu můžeme nalézt například v prodeji drobných hraček, které jsou většinou prodávány ve veřejných městských prostorách. Prodávající jednotlivce osloví s tím, zda by nechtěl koupit miniaturu plyšového zvířete či nálepku. Touto otázkou již prodávající porušuje řád města tím, že oslovuje neznámého jednotlivce. Hned v zápětí přichází omluva, protože onen prodávající si je vědom městského řádu a respektuje ho. Následuje vysvětlení toho, co se stalo a proč vás prodejce zastavil - například je třeba získat finanční prostředky pro boj s rakovinou. Takovým chováním se prodávající očistí od porušení městského řádu, protože on je pouze zprostředkovatelem. Vy máte možnost se podílet na nápravném rituálu zakoupením dotyčného artefaktu a tím pomoci vrátit městský řád do normálu. S dalším porušováním městského řádu a jeho nápravou se můžeme setkat například u žebráků, kteří žádají o pár korun na vlak (Pospěch 2013:87-88).

Narušování městského řádu, jehož reprodukce vychází ze subtilních podmínek mezilidských vztahů, je jedním z aktuálních témat, která se ohledně veřejných prostorů vedou. Je však třeba mít stále na mysli to, že stejně jako veřejný a soukromý prostor, tak i městský řád a regulace vnitřní i vnější, jsou variabilní v různých společnostech a historických obdobích. To, co je považováno za "normální" nebo "nenormální", je do jisté míry výsledkem požadavků, které jsou sociálně, kulturně nebo ekonomicky konstruované.

Formování městského veřejného prostoru má kromě své vnitřní regulativní složky (která byla popsána výše) i svou vnější podobu, jež je neméně důležitá. Jestliže vnitřní regulace fungovala na bázi kontaktu jednotlivců a jejich vazeb, dala by se vnější regulace popsat jako vytyčení normativních hranic na bázi sociální kontroly, ve které k těmto kontaktům a vazbám dochází. Vnější regulace má často souvislost s úpadkem funkčnosti městského řádu a vnitřní regulace.

Tento úpadek řádu může být spojen s tím, že řád, který je na různých místech, může být redefinován například pobytem bezdomovců, Romů či sdružováním se skateboardistů. Porušení řádu, které může jeho trvalým

překračováním změnit jeho podstatu, je spojeno s termíny transgrese či rezistence (Cresswell 1996) a následně s termíny exkluze a purifikace.

Zvyšování dohledu nad městskými veřejnými prostory je podle Neila Smitha a Sethy Low spojeno s neoliberálním způsobem života, který ubírá místo pro ideální veřejný prostor a snaží se o redukci veřejného prostoru ve jménu racionální vize osmnáctého století, jež však disponuje technologií dvacátého prvního století. Tato teorie značí úpadek veřejného prostoru a zavádí politiku jeho zamrazení tak, aby mohl být kontrolován a privatizován. Neoliberální postoj západní společnosti má tendenci vytvářet politickou a kulturní moc, která má tendence třídit svět na sociální celky podle třídy, rasy/etnika, národnosti, genderu a jiných. (Low, Smith 2006:15)

Rozšířeným typem vnější regulace je zavádění prostředků, které monitorují veřejný prostor. Ty mohou mít formu zavádění kamerového systému, který má především chránit majetek a zdraví a mají zabezpečovat ostatní právem chráněné zájmy.² Další formou může být zvýšení počtu strážníků či jejich aktivity, jež má mimo jiné zvýšit i pocit bezpečí. "Uniformovaní policisté městské či státní policie jsou nepřehlédnutelným prvkem, který dává jasně najevo, že se společnost dívá" (Vacková, Galčanová, Hofírek 2011:651). Další formou sociální kontroly, která již není tak viditelná na "ulici", je forma legislativní, jež je nejvíce patrná na městské úrovni prostřednictvím místních vyhlášek. Tyto místní vyhlášky upravují podmínky, za kterých je pobyt ve veřejném prostoru možný. "Jde především o iniciativu zaměřenou na specifickou skupinu nebo specifický druh činnosti" (Pospěch 2013:90). Mezi omezení, která tyto vyhlášky přinášejí, například patří pití alkoholu na veřejnosti, žebrání, zákaz vstupu na trávník či zákaz vstupu s nakažlivou nemocí.

Pro ukázkou problematiky konzumace alkoholu na veřejnosti si dovolím uvést příklad, který se vztahuje k zakazu požívání alkoholu a užívání omamných a psychotropních látek na veřejnosti v Přešticích. Tato vyhláška vstoupila v platnost na začátku července minulého roku a její podnícení měla na

---

²<http://www.mvcr.cz/clanek/kamerove-sledovani-verejnych-prostranstvi-a-instituci.aspx> (navštíveno 17.3.2014)

svědomí petice, kterou podepsalo 127 (jiné zdroje uvádějí 130) občanů, kteří bydlí či pracují v okolí večerek. Cílem této vyhlášky (jak uvádí v mediích místostarosta Jan Konigsmark) bylo vyhnat (exkludovat) přibližně dvacet "opilých, špinavých lidí, kteří popíjejí na chodníku a pokřikují na kolemjdoucí"³. Tento zákaz se však nevztahuje na zahrádky restaurací a jeho dodržování kontroluje městská policie, která má možnost každý případ posoudit individuálně, čímž vzniká možnost toho, že když jednotlivec nebude pokládán za špinavého, opilého a pokřikujícího člověka, tak si na náměstí v Přešticích pivo dát může. "Důležité je, že policie má nyní v rukou předpis, podle kterého může postupovat,"⁴ pokud někdo poruší městský řád.

Na tomto příkladu můžeme vidět problematiku toho, co je tolerováno ve veřejném prostoru a co není. Pití alkoholu spoluobčany, kteří apriorně neporušují městský řád dalším z přestupků (zápachem, špinou, opilostí, hlasitostí, atd.) není problém, kdežto ta samá činnost lidí, kteří porušují řád výrazněji, je nežádoucí. Jak uvádí Hejnal ve své práci, která se věnuje bezdomovectví: "Například pití alkoholu není v našem kulturním kontextu samo o sobě překročení norem, ale popíjet krabicové víno na náměstí může porušovat jak neformální, tak i formální normy" (Hejnal 2013:456). Když zajdeme hlouběji do detailů v příkladu, který jsem poskytl, můžeme si všimnout onoho slova "špinavý", které se vztahuje symbolicky k tomu, co Mary Douglas (2002) označuje za "nečisté". Vyhláška má tedy nejen za úkol vymýtit pití alkoholu nevhodnou skupinou, jíž tímto aktem vyloučí na jiné "vhodnější" místo, ale její úkol také tkví v symbolickém očištění místa, které přišlo o svou "dobrou" pověst a stalo se místem okupovaným "nečistými" lidmi.

"S problémy dohledu a regulace jednání souvisí problém sociální exkluze: aktér, který poruší pravidla stanovená vyhláškou a je přitom zachycen mechanismy dohledu, může být z daného prostoru vyloučen" (Pospěch 2013:90). Pospěch v tomto případě uvádí dva postupy, kterými mohou být z prostoru vyloučeny nežádoucí elementy. Jeden postup vymezuje, jaké druhy jednání jsou přípustné, a druhý postup vymezuje fyzické hranice prostoru, na

³http://www.rozhlas.cz/zpravy/regiony/_zprava/v-presticich-se-nesmi-pit-na-verejnosti-zakazuje-to-vyhlaska--1238154 (navštíveno 18.3.2014)

⁴http://plzensky-kraj.5plus2.cz/alkohol-zakaz-vyhlaska-076-/plzen.aspx?c=A140307_142436_ppd-plzen_p2lad (navštíveno 18.3.2014)

kterém omezení platí, přičemž narušitelé městského řádu či uplatňovaných norem mohou být z tohoto prostoru vyloučeni. "Prostředky dohledu zároveň omezují městskou anonymitu a představují tak výrazný zásah do vnitřní regulace veřejného prostoru" (Pospěch 2013:90).

Exkluzí různorodých skupin jakými jsou například bezdomovci, žebráci, skateboardisti či popíjející studenti v parku, tak přichází veřejný městský prostor o jednu ze svých charakteristických vlastností, o svoji heterogenitu. Homogenizace městského veřejného prostoru znamená ztrátu postavy cizince a ztrátu možnosti neočekávaných situací, které jsou ve své podstatě přitažlivé pro všechny, a tím signalizuje úpadek veřejného prostoru v jeho utopické vizi.

2.4. Transgrese, ideologie a purifikace

Z výše uvedeného příkladu je patrné, jakým způsobem může fungovat represivní složka v městském veřejném prostoru. Otázkou ale je, jakým způsobem se ustanovuje konsenzus toho, co je správné a co správné není a co zasahuje za hranice norem městského řádu. Pospěch výstižně dodává, "že každodenní jednání aktéru může připisovat prostoru významy, které jsou sdílené a vstupují do konfliktu s významy, které prostoru připisují jiní aktéři" (Pospěch 2013:91). Toto tvrzení podporuje proces (nejen) sociální konstrukce (městského veřejného) prostoru, neboť heterogenita aktérů se odráží i v mnohosti významů, které jsou mu připisovány. Důležité pro mou práci je pochopení procesů, které vedou k případné exkluzi jednotlivců nebo skupin z určitých částí veřejného prostoru, a probádání toho, co za touto exkluzí stojí. Jedním z teoretických konceptů, jenž lze použít k vysvětlení toho, proč jsou někteří lidé ve veřejném prostoru akceptováni a jiní nikoliv, je koncept transgrese (Cresswell 1996). S termínem transgrese se pojí v mnohých případech i termín již zmíněné exkluze a další termíny jako například purifikace či rezistance.

Ke správnému pochopení teorie transgrese budeme potřebovat definovat také místo, respektive určit znaky, které jsou z hlediska transgrese signifikantní. Důležitou charakteristikou místa je fakt, že místo má vždy své geografické umístění, ale kromě geografického umístění má také své sociální umístění, které poukazuje na vztah mezi společností a prostorem. (Cresswell 1996:11) Z

tohoto pravidla můžeme odvodit to, že ocitnout se či provádět nějakou činnost na určitém geografickém místě ještě nemusí být zcela v pořádku z hlediska jeho sociálního umístění. Chápání a poznávání světa se nemůže oprostít od prostorovosti. Cresswell k znázornění provázanosti místa a společnosti používá metaforu o business prostředí, kde každý zná své místo. Sekretářka nepřijde ráno do práce a nesedne si za stůl svého šéfa, protože ví, že to není její místo, stejně jako není její místo sedět ve vrátnici (Cresswell 1996:3). To, že je důležité "znát své místo" nebo vědět, "kam co patří", je signifikantní nejen z hlediska geografického, abychom se neztratili, ale také z hlediska sociálního, abychom se nedopustili faux pas.

Lapidárně řečeno to, jak se chováme, je ovlivněno pozicí v naší sociální struktuře a zároveň také místem, na kterém se nacházíme, protože místo má vždy sociální rozměr a moc. Tak, jako je každé místo v budově korporace rozděleno na různé prostorové segmenty (šéfův stůl, kancelář sekretářky či vrátnice), které jsou propojeny s určitou firemní hierarchií, je stejně rozdělený i svět, který nás obklopuje (ulice, domy, náměstí, parky, knihovny, obchody, aj.) a i v něm jsou různé stupně moci a vlivu, které se mohou vztahovat ke genderu, etnicitě, sexuální orientaci, věku a dalším možným proměnným. A právě tak, jako v obchodní budově, i v městském veřejném prostoru, jsou k různým místům vztahena očekávání, která jsou spojená s pozicí v sociální struktuře. Mnoho takovýchto očekávání je v normativní podobě zaneseno v zákonech či městských vyhláškách, ale většina z nich je nepsaná a brána jako samozřejmost. (Cresswell 1996:3)

S transgresí se většina uživatelů veřejného městského prostoru setkává každý den a příkladů, které lze doložit, je nepřeborné množství. Cresswell používá příklad transgrese bezdomovců v New Yorku. Bezdomovci v New Yorku se začali objevovat na místech, která by se dala označit za luxusní. Jejich chování v této lokalitě však neodpovídalo standardům, které jsou pro luxusní čtvrť charakteristické. Bezdomovci přespávali na nádraží, potřebu vykonávali před byty za miliony dolarů, jedli na ulici aj., jednoduše řečeno se snažili přežít. Je důležité říci, že tyto aktivity by bezdomovci chtěli nechtěli provozovali i jinde, neboť se jedná o lidi bez domova, kteří musí přesunout svou privátní sféru do veřejného prostoru. Místní správa v čele se starostou Kochem

se k incidentu vyjádřila tak, že nádraží není prostor, který je určený k přespávání či vyměšování, ale k tomu, aby plnil transportní funkci, která je od něj očekávána. Nádraží sloužilo i k setkávání lidí či jako architektonická památka, nicméně tyto aktivity byly akceptovatelné, protože místo jimi bylo využíváno správně, zatímco využívání místa lidmi bez domova bylo neakceptovatelné a také *nemístné* (vizte Cresswell 1996; Toušek 2013; Douglas 2002). Bezdomovci, na rozdíl od těch "druhých", nepatřili na dané místo a jejich chování bylo jiné, než jaké se na podobném místě očekává. V rétorice starosty Kocha byl tak palčivý sociální problém bezdomovectví převeden na argument, že bezdomovci nádraží nevyužívali v obecně platném smyslu správně a mohli být z onoho místa vyloučeni (Cresswell 1996:4-8).

V nejjednodušším slova smyslu je transgrese (neúmyslné) překročení hranic (Cresswell 1996:21). Tyto hranice jsou částí prostorové struktury světa - určitého řádu, která nám pomáhá odpovědět na otázku, kdo jsme a kam patříme. Tuto prostorovou strukturu považujeme za samozřejmost jako normativní geografii, ve které se projevuje, co je správně a co je špatně. Nicméně hodnoty a významy, jež v ní jsou obsaženy, nejsou inherentní, tyto hodnoty a výrazy se musí produkovat, reprodukovat a bránit před případným narušením. "Fundamentální lidské zakoušení světa, jako světa určeného místy, dává geografii fundamentální roli v připisování souborů hodnot partikulárním činnostem. Geografické uspořádání činnosti hraje centrální roli v definici našich hodnocení toho, co je považováno za dobré a co za špatné" (Cresswell 1996:9). Transgresivní jednání nám může vypovědět mnohé o "řádu" dané společnosti (řádu města). Překročení hranic odhaluje to, co bylo pokládáno za přirozené a brané jako samozřejmost - tedy správné a zároveň ukazuje na to, co je špatné a nemístné. (Cresswell 1996:10; Hejnal 2013:456,457) Nicméně je třeba transgresi vnímat jako akt, který postrádá politický záměr na rozdíl od rezistence.

Cresswell dále zdůrazňuje, že místo hraje důležitou roli v tvorbě ideologie, která je dominantním nástrojem udržování moci. "Ideologie je tvrzení ve službách moci" (Thompson in Cresswell 1996:14). Goren Therborn (1980) tvrdí, že ideologie v lidských životech hraje významnou roli v ustanovování a rozlišování významů a hodnot. Dle Therborna existují tři stupně definice

ideologie. První stupeň je rozeznat to, co existuje a co neexistuje. Druhý stupeň je rozpoznání toho, co je správné, co je přijatelné a co nepřijatelné. Třetí stupeň je rozeznání toho, co je možné a co nemožné. (Therborn 1980:18) Ve vztahu transgrese a ideologie hraje důležitou roli především druhý stupeň definice ideologie, protože hodnocení toho, co je dobré a co není, je neoddelitelné od geografického kontextu. Skrze ideologii tak můžeme číst místo a prostor stejně jako čte čtenář knihu. Různá místa jsou ovlivňována různou ideologií, která konstruuje obraz toho, jak se na oněch místech chovat. Proto jinak čteme prostředí knihovny a jinak prostředí restaurace a překročením těchto hranic očekávání se dopouštíme aktu transgrese (Cresswell 1996:16-17). Objektivní pozice člověka musí korespondovat s jeho mentální pozicí, jež má vztah k prostoru (to, že jsme v knihovně, si musíme uvědomit a chovat se podle toho). Tato shoda zajišťuje pořádek a sociální svět se pak jeví jako přirozený. Tyto objektivní pozice a ideologie se reprodukují skrze chování, které v souladu s běžnými přesvědčeními o přirozenosti sociálního světa zařazuje člověka do správných kolejí.

Tato myšlenka má velice blízko k pojmu doxa od Piera Bourdieho. Doxa je způsob zakoušení světa, který se zdá být samozřejmý a přirozený a je jednou z nejefektivnějších cest k udržení zavedeného pořádku (Bourdieu 1977:166-168). Transgrese v tomto smyslu narušuje doxickou zkušenost, protože vystavuje jedince odlišným představám, než jsou "přirozené" a vytváří prostor pro alternativní vnímání světa.

Transgrese nám dovoluje nahlédnout na vztahy, jakým způsobem jsou místa ovlivněna chováním a ideologií. Její význam není v záměrném porušování přirozených představ o světě či o místě, ale spíše výsledek, který toto počínání přináší a který se následně vztahuje k různým hodnocením a soudům, které reagují na toto chování. Tyto soudy jsou často konstruovány ze strany dominantních institucí (media, městská správa, policie,...), které mají moc vytvářet normy chování vztahující se k partikulárním místům (Cresswell 1996:24-25).

Pokud však tato očekávání nenaplníme a nekorrespondujeme s hodnotami, které jsou všeobecně uznávány, můžeme být pokládáni (nebo naše

chování) za *nemístné* (vizte Toušek 2013; Douglas 2001; Cresswell 1996). Pojem *nemístnost* (out of place) používá Mary Douglas ve své knize Purity and Danger (2001) k tomu, aby vysvětlila narušení symbolického řádu společnosti, který vytěsňuje to, co není možné společensky přijatelně klasifikovat (Douglas 2001:36-37). Toto narušení vysvětluje skrze transgresi toho, co je v naší klasifikaci čisté a co naopak nečisté. "Boty nejsou nečisté samy o sobě, ale je nečisté je nechat na jídelním stole; jídlo není samo o sobě nečisté, ale je nečisté nechávat nádobí v ložnici, nebo mít jídlem znečištěné oblečení; stejně tak jako nechávat věci z koupelny v obývacím pokoji; oblečení na židli; venkovní věci vevnitř; věci z patra nechávat v přízemí; nosit spodní prádlo tam, kde má být svrchní a tak dále" (Douglas 2001:37).

Naše hodnocení tak odsuzuje každý objekt či ideu, která by mohla ohrozit naši klasifikaci, jako *nemístnou* či nečistou. Kategorizace špíny a nečistého s sebou nese nutně význam řádu, který říká, že je něco mimo něj, něco *nemístného* (Douglas 2001:36). "Kategorizace věcí či lidí - zahrnující oddělování, ohraničování očišťování a trestání - vnucuje vnitřně neuspořádané sociální zkušenosti řád. Každá kultura vytváří specifický vzorec, v němž jsou představy a hodnoty jasně uspořádané. Elementy, které do tohoto vzorce nezapadají (např. právě nečistota a špína), jsou nemístnými *anomáliemi*. Jsou produktem systematického klasifikování věcí a lidí. Ať už je znečišťování pácháno záměrně či nikoli, co do účinku je intencionalita irelevantní" (Hejnal 2013:455-456). Odstraňování nemístných *anomálií*, ať už se jedná o jedince, skupiny či jejich chování, je častým procesem, který probíhá ve veřejném prostoru (např. výše zmíněná vyhláška o zákazu požívání alkoholu a omamných látek v Přešticích aj.) a jde ruku v ruce se vzrůstající sociální kontrolou. Tento proces by se dal označit za purifikaci veřejného prostoru, jenž má za úkol odstranit z veřejného prostoru vše, co dělá prostor znečištěným a uvést ho zpět do stavu, který se nebude vymykat naší kategorizaci toho, co je normální. V prvním případě mohou lidé dané místo znečišťovat aktivitou, kterou vykonávají - například močením v parku, mytím se v kašně či spaním na lavičkách. V druhém případě již sama přítomnost určitých skupin lidí, nehledě na druh či kvalitu jejich aktivity, může v různých místech znamenat *nemístnost*. Princip purifikace podporuje udržování hranic homogenity, kterou se snaží držet

ohraničenou a "čistou" a zároveň se snaží vyloučit či odmítnout rozlišné kategorie, které by vedly k jejímu rozměňování. Homogenní společnost tak může za prostorovou a sociální hrozbu pokládat všechny skupiny lidí (či jednotlivce), které jsou odlišné například v kontextu etnicity, sexuální orientace či životního stylu (Sibley 1988:409-410).

3. Metodologie

V této části se věnuji popisu metod, které jsem použil ve svém výzkumu. Zprvu popíši úskalí, která na antropologa mohou čekat v urbánním prostředí a změnu, kterou s sebou tento typ výzkumu přinesl. Dále budu pokračovat výběrem zkoumané populace a výběrem vzorku, který byl v dané lokalitě specifický kvůli její heterogenitě. Jako další představím metody, které jsem použil při vytváření dat, kde byl největší důraz kladen na pozorování a rozhovory, neboť to byly klíčové přístupy v mém výzkumu. Na závěr zmíním to, jakým způsobem probíhala analýza dat a také etiku svého výzkumu.

3.1. Antropologický výzkum v urbánním prostředí

Sociální a kulturní antropologie, jakožto věda, která pokládá za svůj cíl popsat a vysvětlit pravidelnosti a rozdílnosti v lidském chování (Spradley 1980:13), používá k dosažení těchto cílů různé metodologické přístupy, které jsou jako u ostatních empirických věd pevně svázány s teorií (Toušek 2012:25). Od ostatních sociálně vědních disciplín antropologii dělí její specifický metodologický přístup - terénní výzkum, jenž primárně využívá metodu zúčastněného pozorování. Tento přístup antropologovi dovoluje tvořit takzvaná *kvalitativní data*, která často vznikají při přímém kontaktu s informátory či respondenty. Na rozdíl například od sociologie, kde se výzkumník spíše snaží najít souvislosti mezi *kvantitativními daty*, se tak stává antropolog (v duchu terénního výzkumu) součástí "reality" těch, které studuje. (Toušek 2012:25-26)

Stejně tak jako v teorii, i v metodologii je vidět vývoj, který odráží zkoumanou problematiku. Za jeden z hlavních pilířů antropologického výzkumu je považován dlouhodobý stacionární výzkum Bronislawa Malinowského, nicméně od poloviny dvacátého století je brán spíše jako ideál než jako norma, kterou by výzkumníci řídili (Toušek 2012:26). K tomuto obratu přispěla v polovině dvacátého století především dílčí změna toho, co antropologie zkoumá a *kde* to zkoumá. Pozornost antropologie se od "primitivních" společností obrátila na komplexní moderní společnosti a jejich "přirozené" urbánní prostředí. Důležitou inspirací, kromě takzvané manchesterské školy, byla práce sociologů z chicagské školy, kteří položili základ pro zkoumání společnosti v urbánním prostředí (Ouředníček, Novák, Temelová, Puldová 2009:95). Místo

dlouhodobým výzkumům, které byly často finančně i časově nákladnými, antropologové studující moderní společnosti začali dávat přednost kratším opakovaným výzkumným pobytům mezi aktéry, které studují (Hejnal 2012:141). Jak zmiňuje Toušek, "baterie technik vytváření dat je rozšiřována o sofistikované přístupy (např. analýza sociálních sítí či analýza kulturních domén) a výzkumný rámec podléhá vyšší míře strukturace za účelem zvýšení efektivity a intenzity vytváření dat" (Toušek 2012:26).

Antropologický výzkum v urbánním prostředí s sebou přináší kromě odlišného teoretického a metodologického aparátu také další specifika, na která poukazuje (nejen) Toušek (2013:15-16) nebo Hejnal (2012:150). Mezi tato specifika patří například různé morální a etické problémy, jež jsou spojeny s prostředím, které je výzkumníkovi vlastní, ale ve kterém se díky například zúčastněnému pozorování může dostat do nepříjemných situací. Tyto situace mohou zejména nastat, když výzkumník musí plnit roli pozorovatele, který se snaží participovat na určitých aktivitách ve veřejném prostoru, jež mohou být označeny za *nemístné* (ze strany majoritní společnosti) nebo dokonce mohou překračovat hranici zákona a tím se dostávat do morálních rozpaků. Jednou z nejkurióznějších situací, které jsem byl svědkem, byl (pravděpodobně ilegální) prodej (pravděpodobně ilegálně) držené střelné zbraně za bílého dne ve veřejném prostoru. Tuto událost jsem však neohlásil příslušným institucím, neboť bych tím porušil etiku výzkumu a také bych tím samozřejmě ztratil důvěryhodnost u svých informátorů a respondentů. Dalším problémem, se kterým jsem se během výzkumu v urbánním prostředí setkal, byl konflikt sociálních rolí. V tak frekventovaném veřejném prostoru, kterým je místo mého výzkumu, se mi několikrát za den stalo, že jsem byl v nejen v roli participujícího výzkumníka, ale také bývalého spolubydlícího, známého či dokonce zaměstnance zároveň. Tento konflikt rolí byl něčím, co jsem se částečně snažil ignorovat, nicméně přítomná kontrola struktur ze stran majoritní společnosti ve mne vyvolávala často pocit studu. V neposlední řadě s sebou výzkum marginalizovaných skupin ve veřejném prostoru nese riziko konzumace alkoholu a cigaret či dalších omamných látek (např. Hejnal 2012; Budilová a Jakoubek 2004). Například konzumace alkoholu, jak podotýká Hejnal, může poskytnout zajímavý pohled na to, jak se mění percepce výzkumníka v terénu

ze strany veřejnosti (Hejnal 2012:150), ale na druhou stranu může zase vyvolat pohoršení, protože pití alkoholu na náměstí je z pohledu majoritní společnosti pokládáno za *nemístné*. Dalším specifickým výzkum veřejného městského prostoru byla jeho závislost na příznivosti či nepříznivosti povětrnostních podmínek. Fundamentálně řečeno, když prší a teploty jsou spíše podprůměrné, lidem se v parku či na náměstí sedět nechce a raději volí jiný typ sociální aktivity. S tím samozřejmě souvisí i otázka ročních období (minimálně v našem podnebí), protože veřejné prostory jsou využívány jiným způsobem v létě a jiným způsobem v zimě.

3.2. Výběr zkoumané populace a výběr vzorku

Výzkum v urbánním prostředí se, jak jsem poukázal v předchozí podkapitole, odlišuje od "tradiční" etnografie, která byla provozována v prostředí relativně "uzavřených" a malých populací, které nenutily výzkumníka k tomu, aby uvažoval nad tím, koho má zkoumat, koho se má ptát a koho má pozorovat (Toušek 2012:46). Prostředí městské "džungle", ve které jsem se během svého výzkumu pohyboval, dotazoval a kterou jsem pozoroval i žil⁵, má však již charakter moderní komplexní společnosti. "V situaci, kdy provádíme výzkum v moderní komplexní společnosti a/nebo populaci, která je příliš rozsáhlá, je přístup bez jakéhokoliv výběru vzorku problematický a těžko obhajitelný..." (Toušek 2012:47).

V mém případě výběru zkoumané populace hrál především roli prostor, v němž docházelo k sociálním aktivitám těch, kteří ho využívali. Toušek na toto téma uvádí, že "v mnoha případech je ovšem konstrukce hranic a potažmo identifikace členů populace mnohem obtížnější." (Toušek 2012:49) S tím mohu souhlasit, protože výběr zkoumané populace ve veřejném prostoru dle definic veřejného prostoru, které uvádím v teorii, je značně ztížen právě jeho heterogenitou. Vzhledem k předpokladu heterogenity tohoto prostředí a velké fluktuaci těch, kteří ho využívají, jsem si vytyčil hranice prostoru, v nichž jsem se zaměřil na sociální aktivity jeho uživatelů a také na způsob, jakým ho

---

⁵ Zde odkazuji zvláště na metodu zúčastněného pozorování, kdy jsem se snažil být aktivním participantem v různých směrech užívání veřejného prostoru.

využívají. Zkoumaná populace jsou lidé, kteří využívají a pohybují se ve veřejném prostoru Husova náměstí v Plzni.⁶

Kvalitativní metody, které jsou v antropologickém výzkumu hlavní zbraní ve vztahu k vytváření dat, nicméně závisí také na tom, jestli chce výzkumník vytvářet data atribuční, která se vztahují k pravděpodobnostnímu výběru, nebo data kulturní, která jsou spojena s nepravděpodobnostním výběrem (Bernard 2006:146-147; Toušek 2012:50). Vzhledem k povaze mého výzkumu jsem použil nepravděpodobnostní typ výběrů, jehož "základním znakem (...) ke konstrukci vzorku je, jak vyplývá z jejich označení, že někteří členové zkoumané populace mají vyšší pravděpodobnost, že budou vybráni do výzkumu než jiní" (Toušek 2012:53). Nepravděpodobnostním typem výběru můžeme rozumět například výběr účelový a jeho variace, dále takzvaný řetězový výběr, který bývá označován také jako "sněhová koule" a příležitostný neboli nahodilý výběr (Toušek 2012:53).

V mém výzkumu jsem použil účelový přístup, který jsem posléze kombinoval s řetězovým výběrem. Výhodou účelového výběru je, že sám výzkumník může vybrat to, co bude pozorovat a koho bude zpovídat. Do jisté míry se podobá kvótnímu výběru, ale v účelovém výběru není vytvořen plán, který by určil, kolik informátorů každého typu potřebujete, toto rozhodnutí je čistě na výzkumníkovi a podmínkách výzkumu (Bernard 2006:189-190). Avšak výzkumník by měl mít stále na paměti, že jeho výběr musí být kvalifikovaný a podložený, v opačném případě by vytvořená data nemusela být validní a mohla by vést ke špatným závěrům. Pro upřesnění dodávám, že jsem použil účelový výběr heterogenních případů, které mi dovolily vybrat různorodé subjekty podílející se na konstrukci (sociálního) prostoru lokality. "Smyslem výběru heterogenních případů je zahrnout do výběrového vzorku vzájemně různorodé subjekty z hlediska vybraných charakteristik, které jsou pro zkoumaný fenomén podstatné, resp. jsou podstatné z důvodu vymezení a složení *zkoumané populace*" (Toušek 2012:57). Tímto výběrem se mi podařilo zastoupit různé skupiny lidí využívající různými způsoby prostor ve výzkumné lokalitě.

---

⁶ Ve vztahu k veřejné povaze prostoru jsem se však zaměřil i na další subjekty, které svým způsobem do (sociálního) prostoru Husova náměstí zasahují (např. městská policie, neziskové organizace atd.) a tím tento prostor spoluvytváří.

Jak jsem zmiňoval výše, dalším nepravděpodobnostním výběrem, který jsem kombinoval s výběrem účelovým, je výběr řetězový (sněhová koule). Tento výběr jsem použil "Z toho důvodu, že je vhodný v případě výzkumu obtížně dostupných (skrytých) populací (bezdomovců, drogově závislých, nelegálních imigrantů apod.) či populací, o kterých nemáme žádné nebo jen kusé informace" (Toušek 2012:59). Jak již název napovídá, technika sněhové koule má tu vlastnost, že na sebe dokáže "nabalovat" informátory či respondenty. Důležité je tedy mít první kontakt, který pak výzkumníkovi může představit další kontakty, ke kterým by se jinak těžko dostával. Výhodou této metody je, že klíčový informátor (první) může pak doporučit vhodné osoby k rozhovoru na základě vlastní zkušenosti. (Bernard 2006:193) Řetězový výběr se mi hodil v případě jedné skupiny, která intenzivně využívala prostor lokality, ale byla socio-ekonomicky a z velké části i etnicky rozdílná od ostatních skupin a představ majoritní společnosti o využívání veřejného prostoru.

3.3. Metody vytváření dat

V této podkapitole popíši metody vytváření dat, které jsem použil ve svém výzkumu a částečně zmíním i roli informátorů v metodě zúčastněného pozorování. Záměrně zde uvádím termín vytváření dat, na rozdíl od sběru dat, neboť "data alespoň v antropologii nerostou na stromech, aby mohla být sbírána, ale je to výzkumník, jeho teoretické pozadí, subjektivní názory a postoje, zvolený metodologický přístup a vzájemný vztah mezi zkoumaným subjektem/objektem, co data vytváří" (Toušek 2012:25) Výběr metod byl závislý i na zvolené teorii tak, abych obě tyto složky dokázal propojit. Za zásadní metodu ve svém výzkumu považuji etnografii, která zde odkazuje ke specifickému typu výzkumu v rámci sociální a kulturní antropologie, ale nikoli k vyčerpávajícímu popisu daného společenství nebo ke klasickému národopisu (Hejnal 2012:142). Hlavní metodou, kterou jsem vytvářel data, je zúčastněné pozorování, dále pak interview neboli rozhovor, metodu free listu a také částečnou analýzu dokumentů. To, s čím jsem se v terénu setkal, jsem uchopil pomocí metodologické konstrukce sociální situace.

Jak zmiňuji výše, jednou z nejdůležitějších metod bylo zúčastněné pozorování. "V obecné rovině lze zúčastněné pozorování definovat jako relativně nestrukturovaný způsob sběru dat v přirozeném prostředí studovaných lidí" (Hejnal 2012:142) Ovšem považovat (zúčastněné) pozorování za pouhou observaci studované populace by bylo mylné, protože důležitou částí je porozumění. Jak uvádí Spradley: "Spíše než *studium lidí*, etnografie znamená *učení se od lidí*" (Spradley 1980:3). Kdyby totiž výzkumník pouze studoval lidi, velice těžko by se dostával k datům, která potřebuje, protože k tomu, aby mohl úspěšně studovat společnost "zevnitř", potřebuje získat informátory, kteří se stanou výzkumníkovi učiteli a průvodci (Spradley 1980:4; Hejnal 2012:142). V urbánním prostoru, kde se lidé pohybují a jednají podle určitých pravidel (jak jsem zmínil v teorii), může být nalezení informátora nesnadnou záležitostí, protože se při takovém aktu můžete dopustit například porušení městského řádu. Úspěšná volba informátora je do jisté míry dílem náhody, která výzkumníkovi dovolí uspět a navázat kontakt. V tomto textu rozlišuji informátora od respondentů. Informátor byl člověk, se kterým jsem přicházel do častého bezprostředního kontaktu a mnohdy s ním navázal i přátelský vztah, který byl založen na oboustranné důvěře. Za respondentů oproti tomu považuji někoho, s kým jsem navázal kontakt jednorázově, a to většinou v rámci polostrukturovaného rozhovoru (Toušek 2012:60). Toušek popisuje volbu informátorů následujícím způsobem: "Někteří jsou pro výzkum vhodnějšími kandidáty než jiní, protože jejich znalosti vlastní kultury a schopnosti její reflexe a v neposlední řadě i osobní sympatie umožňují výzkumníkovi získat větší vhled a "bohatší" data" (Toušek 2012:53). Dle mé vlastní zkušenosti mohu taktéž souhlasit s tvrzením, že "si etnograf svého klíčového informátora nevybírání, ale může tomu být přesně naopak: (budoucí) klíčový informátor si spíše vybírá etnografa. Dvojnásob to platí v případě studia života lidí, kteří jsou dominantní/majoritní společností marginalizováni, stigmatizováni a/nebo kriminalizováni. Ti jsou totiž zpravidla k lidem mimo vlastní skupinu krajně nedůvěřiví. (...) Etnograf musí své čisté úmysly prokazovat činy - důvěru studovaných aktérů si musí zasloužit a nikdy nezklamat" (Hejnal 2012:143). Během svého výzkumu jsem zaznamenal, že výzkumník se paradoxně stává v některých případech objektem studia jeho informátorů, zvláště jedná-li se o místo, kam "nepatří" a vykazuje-li vysokou míru sociální kontroly ze stran

pozorované skupiny. Několikrát jsem se tak setkal s podobnou otázkou, jako je tato: "Co tady vlastně děláš? Mladej si tě už všimnul, že prej tu si od rána."⁷ K tomu, abych potvrdil svou bezelstnost, jsem tedy s aktéry musel vykonávat různé transgresivní akce, například konzumaci alkoholu ve veřejném prostoru či nákup marihuany. Většina těchto akcí měla reciproční charakter, tedy na první pivo jsem byl pozván, ale druhé jsem se jal zakoupit já. V tomto ohledu, jak jsem se o tom sám přesvědčil v terénu, můžeme rozlišit několik druhů zúčastněného pozorování, jenž tvoří škálu, která zahrnuje míru participace výzkumníka v aktivitách, na kterých se podílí ve zkoumané společnosti. I když má výzkumník předem určitou představu o tom, který druh pozorování bude v terénu provádět, tak se tato očekávání nemusí vždy v praxi vyplnit a jeden druh pozorování může následně přecházet v další. Typy participace Spradley (1980:58) rozděluje podle míry intenzity, tedy podle toho, jak intenzivně je v ní výzkumník zapojen. Na jednom konci stojí paradoxně neparticipace, která se používá především v případech, kdy situace výzkumníkovi nedovoluje přímý vstup do terénu. Ve svém výzkumu jsem používal typ participace, který začínal jako pasivní participace, kterou se rozumí to, že výzkumník provádí pozorování v místě aktivit, ale na nich samotných se nepodílí či jen v minimálním rozsahu. Takovéto pozorování jsem používal především v začátcích výzkumu, kdy jsem se snažil odkrývat první zákonitosti toho, jakým způsobem je konkrétní veřejný prostor využíván. Posléze se však moje participace v lokalitě začala zvyšovat s tím, jak jsem získával důvěru svých informátorů. Od pasivní participace jsem tedy s časem stráveným v lokalitě přešel až k aktivní participaci, která občas hraničila s kompletní participací. Aktivní participace se dá charakterizovat jako učení se kulturním pravidlům a chování. To bylo do jisté míry ve zkoumané lokalitě klíčové, protože vzhledem k aktivitám, jichž jsem byl svědkem, bylo třeba udržovat informátory v jistotě, že nejsem příslušník policie či sociální pracovník, a tudíž z mojí strany nehrozí žádné nebezpečí. Už jen přítomnost mého terénního deníku byla pro některé informátory stresující. "Hele, co si tam píšeš, si snad nějak fízl nebo co?"⁸ Kompletní participace je nejvyšší model zapojení, kdy se výzkumník běžně zapojuje do aktivit, které zkoumá. (Spradley 1980:58-62) Takové míry participace se mi podařilo dosáhnout, když jsem již v

---

⁷ Z rozhovoru s informátorem.

⁸ Z rozhovoru s informátorem.

lokalitě nebyl považován za "fízla", ale navázal jsem s několika informátory přátelský vztah. Jinými slovy moje přítomnost již nebyla považována za něco zvláštního, ale za každodenní možnost. Takovéto rozdělení vzhledem k míře participace považuji spíše za opěrnou analytickou hůlku, která pomáhá výzkumníkovi v rovině teoretické, nicméně aplikace metody pozorování vždy vyžaduje určitý cit výzkumníka pro danou situaci. Mé pozorování probíhalo přibližně po dobu čtrnácti dnů, které jsem trávil v terénu v průběhu března a dubna 2014. Plán svého pozorování jsem rozprostřel tak, abych mohl vytvořit data z průběhu všedních dnů, ale také víkendů. Časový rámec pozorování se pohyboval od deváté hodiny ranní až do jedenácté večer, přičemž jsem v lokalitě byl maximálně osm hodin. Toto rozložení mi pomohlo nejlépe zmapovat, jak se (a zda-li se) liší užívání prostoru Husova náměstí v čase. Když kriticky nahlédnu na své pozorování, nepodařilo se mi dělat výzkum po tak dlouhou dobu, abych mohl zaznamenat rozdíly v různých částech měsíce, kdy prostředí specifického veřejného prostoru, kterým Husovo náměstí bezesporu je, může být utvářeno například výplatami či sociálními dávkami. Údaje zjištěné v průběhu pozorování jsem zaznamenával, pokud mi to podmínky dovozovaly, do svého terénního deníku.

Na všechny terénní aktivity, které jsem vykonával, či jichž jsem byl svědkem, jsem se snažil nahlížet pomocí metodologické konstrukce sociální situace. "Každá sociální situace může být identifikována třemi primárními elementy: *místem, aktéry a aktivitami*" (Spradley 1980:39). Když člověk vykonává metodu zúčastněného pozorování, je vždy na nějakém místě, je obklopen či sleduje aktéry, jež vykonávají nějakou aktivitu (to, jestli ji výzkumník také vykonává, závisí na míře participace). Tyto tři elementy nemohou popsat sociální a kulturní významy, nicméně poskytují výzkumníkovi vhodnou metodickou oporu. Tuto metodologickou konstrukci jsem si vybral, protože také odráží to, jakým způsobem se konstruuje/rekonstruuje dané místo, tedy odráží skutečnost, že ho konstruuji/rekonstruuji lidé a aktivity, které jsou jeho nedílnou součástí. Spradley dále rozšiřuje trojici vztahů, které mohou sociální situace tvořit: shluky sociálních situací, sítě sociálních situací a sociální situace s podobnými aktivitami (Spradley 1980:42-45).

K mému výzkumu se hodí především shluk sociálních situací, které se dají charakterizovat jako sociální situace, které jsou uskutečňovány v určitém prostoru (Spradley 1980:42). Tento prostor pro mne byla zkoumaná lokalita a snažil jsem se zaměřit na různé druhy sociálních situací, jež se v prostoru odehrávaly. Kromě zmíněných třech elementů jsem se zaměřil na další dimenze sociální situace, které pomáhají odhalit zdánlivě nedůležité věci. Dalšími dimenzemi sociální situace jsou: *předměty*, tedy fyzické předměty týkající se sociální situace, *činy*, které jsou uskutečňovány v rámci aktivit, *události*, které jsou soubory ustálených aktivit, jež lidé vytvářejí, *čas*, který hraje v prostoru důležitou roli, *cíle*, kterých se aktéři pokoušejí dosáhnout a *pocity*, které aktéři cítí a vyjadřují. Tyto dimenze slouží především jako průvodci toho, na co se zaměřit v případě pozorování, ale zároveň také každá z těchto partikulárních dimenzí sehrává svou roli v konstrukci sociálních aktivit, respektive prostoru. (Spradley 1980:78)

K metodě pozorování se často váže i metoda dotazování, kterou jsem také ve svém výzkumu použil. Jak uvádí Bernard, koncept dotazování má široký rozsah od nestrukturovaných rozhovorů, přes polostrukturované rozhovory až k formálním strukturovaným rozhovorům (Bernard 2006:210). Jedná se především o rozhovory, jež měly polostrukturovaný nebo nestrukturovaný charakter, které jsou "příznačné pro produkci *kulturních dat* a jejich kvalitativní analýzu, při níž dochází k interpretaci významů, na základě které jsou formulovány koncepty a teorie" (Toušek 2012:63). Nestrukturované rozhovory jsem prováděl především přímo v lokalitě s jejími uživateli v rámci pozorování. Některé z těchto uživatelů mohu označit za své klíčové informátory, kterých bylo dohromady sedm. Tyto rozhovory jsem nenahrával na žádný záznamový přístroj, protože, jak jsem uvedl výše, prostředí, ve kterém jsem se pohyboval, bylo nedůvěřivé a přítomnost diktafonu by mohla narušit moji důvěryhodnost, což jsem si vzhledem k časovému rozvrhu nemohl dovolit. Dalším důvodem bylo velké množství lidí v prostoru, kteří by zaprvé rušili nahrávku, a zadruhé by se informátor v přítomnosti ostatních nemusel cítit komfortně. Tyto rozhovory jsem se snažil vždy směřovat k tomu, co moji informátoři "na tomhle místě vlastně dělají". Informace, které jsem obdržel z těchto neformálních rozhovorů, mi pomohly dokreslit konkrétní obraz veřejného

prostoru a jeho využívání, především pak vlastní pohled informátorů/uživatelů Husova náměstí. "Co máme dělat, je hezky, tak jdeme ven. Děti doma nebudou a venku si můžou hrát."⁹ Z těchto rozhovorů jsem také získal důležitá data o sociálních a ekonomických dispozicích informátorů, kteří využívali prostor lokality nejintenzivněji (v prostoru Husova náměstí jsem je vídal víceméně každý den), ergo měli velký podíl na tom, jak byla lokalita sociálně konstruována a chápána v očích majoritní společnosti. Druhým typem rozhovoru, který jsem používal k získávání dat, byl formální polostrukturovaný rozhovor. Polostrukturovaný rozhovor "může produkovat méně komplexní data, ale zato v intenzivnější míře, neboť výzkumník má částečně pod kontrolou jeho průběh a zaměřuje se v něm na konkrétní témata, která ho s ohledem na cíle výzkumu zajímají" (Toušek 2012:64). Tyto rozhovory jsem prováděl především s expertními informátory, kdy jsem předem vytvořil osnovu rozhovoru. Za expertního informátora lze obecně považovat člověka, který má kompetenci v některé kulturní doméně (Bernard 2006:196). Moji expertní informátoři pocházeli z institucí, které se zabývají veřejným prostorem (Husova náměstí) a lidmi, kteří se v něm pohybují. Jedná se o pracovníky neziskových organizací, veřejně prospěšných společností či městské policie. Tímto výběrem jsem se snažil pokrýt různé pohledy na to, jakým způsobem je lokalita vnímána, konstruována a purifikována. Osnovu rozhovoru, již se polostrukturovaný rozhovor vyznačuje (např. Bernard 2006:212), jsem před každým rozhovorem přepracoval, abych získal co možná nejlepší data a využil tak odbornost svých informátorů. Díky uskutečněným rozhovorům jsem mohl získat data, jež mi pomohla například pochopit historii lokality, která má v urbánním prostředí výrazný vliv na složení obyvatel, kteří v ní žijí nebo to, jakým způsobem se proměnilo využívání náměstí od jeho rekonstrukce¹⁰. Tyto rozhovory jsem nahrával na diktafon, abych pak mohl usnadnit jejich přepis do textové formy a následnou analýzu. Další polostrukturované individuální rozhovory jsem prováděl s respondenty, kteří bydlí v blízkém okolí náměstí, ale mohli bychom je

---

⁹ Z rozhovoru s informátorem.

¹⁰ Rekonstrukce parku na Husově náměstí probíhala od poloviny září do poloviny října roku 2008. Cena této rekonstrukce se vyšplhala na 3 200 000 Kč. Například: <http://www.svsmp.cz/archiv/2008/uprava-husova-namesti-v-plzni.aspx> nebo <http://www.svsmp.cz/mestska-zelen/realizovane-akce-1/rekonstrukce-parku-na-husove-namesti-jiz-probiha.aspx>

zařadit spíše k příslušníkům majoritní společnosti než k těm, kteří intenzivně využívají lokalitu.

Jako další metodou, jejímž hlavním cílem bylo zjistit, jakým způsobem je nahlížen veřejný prostor Husova náměstí ve vztahu k majoritní společnosti, byla upravená metoda free listingu. Tato metoda je poměrně jednoduchá, ale účinná technika k získání dat. Princip free listingu je takový, že se informátora/respondenta zeptáte na všechna X^{11} , které ví o určitém tématu či doméně. (Bernard 2006:301-302) Pro účely mého výzkumu jsem se přímo zaměřil na prostor lokality. Výběr respondentů jsem prováděl náhodně s tím, že museli splňovat kritérium pobytu v Plzni a základní znalost prostředí. Tímto způsobem jsem oslovil patnáct lidí přímo na ulici. Vzhledem k tomu, že jsem potřeboval pouze doplňující informace, jejichž zodpovězení mělo zabrat co nejméně času, proto, abych respondenty nezdržoval, jsem se omezil ve svém zkoumání pouze na počet tří slov, která se dají dosadit za X. Tato slova měla být ta první, co respondenta napadne, když se řekne Husovo náměstí. Tímto způsobem dotazování jsem zjišťoval různá slova, která jsou spojena se sociální imaginací o daném prostoru, ergo mohl jsem tak do jisté míry zkoumat sociální konstrukci místa mimo jeho hranice, což odpovídá zvoleným teoretickým konceptům.

Další doplňující metodou, kterou jsem použil k získání především sekundárních dat, byla analýza dokumentů. Sekundárními daty rozumíme ta data, která se dají považovat za údaje, které jsou vytvořeny pro jiný účel než pro samotný výzkum a získávají se především z externích zdrojů (Toušek 2012:31). Mým cílem bylo studium jednak dokumentů, které se věnují veřejnému prostoru na území města Plzně, tak i normativních dokumentů, které ho ve většině případu určitým způsobem (především strukturálně) omezují, nicméně ne do takové míry, která je vidět například v Praze, Brně, Liberci¹² či již zmíněných Přešticích. Mezi konkrétní případy mohou zařadit například projekt v rámci internetové stránky věnující se veřejnému prostoru v Plzni, jehož cílem je

¹¹ Tím můžeme označit slova, čísla, a tak dále.

¹² Zde se jedná především o zákaz požívání alkoholu na veřejných místech a to zejména v centru měst (např. http://www.rozhlas.cz/zpravy/regiony/_zprava/mesta-omezuji-piti-alkoholu-na-verejnosti-praha-rozsirila-zakaz-na-vice-vez-800-mist--1264027, <http://www.liberec.cz/cz/aktuality/zpravy-z-mesta/od-noveho-roku-plati-vyhlaska-zakazu-piti-alkoholu-verejnosti.html>, http://jihomoravsky-kraj.5plus2.cz/zakaz-piti-alkoholu-dalsich-70-mist-d5j-/brno.aspx?c=A130618_072356_ppd-cr_15854).

"Oživení Husova náměstí"¹³. Autor zde hodnotí lokalitu jako krásné místo, které volá po veřejném využití a zdůrazňuje, že je stranou zájmu, a to především kvůli svému okolí (množství heren a barů). Takové tvrzení se však ocitá v rozporu s tím, co jsem v dané lokalitě zjistil, protože tento veřejný prostor je intenzivně využíván, nikoliv však ze stran majoritní společnosti, a proto se může zdát svým způsobem prázdný a nevyužitý.

Další metodu, kterou jsem použil ve svém výzkumu, lze označit za kreativní "experiment". Je nutno dodat, že se nejednalo o experiment ve smyslu přírodních věd, neboť byl prováděn *in vivo*. "V sociálním zkoumání se experimentální data shromažďují prostřednictvím technik, známých z předchozího textu, tj. na základě pozorování, rozhovorů a dotazníků" (Reichel 2009:131). Těžištěm tohoto "experimentu" bylo pozorování a provádění transgresivních aktivit přímo v prostorách Husova náměstí skupinou lidí, kteří obvykle tento veřejný prostor intenzivně nevyužívali. Jednoduše řečeno jsem vzal několik svých známých (čtyři) a vybaveni kytarou a několika "lahváči" jsme si šli sednout na zatravněnou část zkoumané lokality. Považuji za nutné zdůraznit, že toto pozorování jsem prováděl až v momentu, kdy byla moje přítomnost v prostoru lokality považována za něco normálního, respektive byla považována za normální z hlediska lidí, kteří intenzivně využívali veřejný prostor Husova náměstí, a tudíž jsem si mohl dovolit přizvat do prostoru svých informátorů známé bez rizika narušení své důvěryhodnosti. Celé pozorování trvalo přibližně pět hodin od šesté hodiny večerní až do jedenácti. Předpokládal jsem, že v průběhu pozorování budeme alespoň určitým způsobem podrobeni kontrole ze stran městské nebo státní policie, protože, jak uvádí na svých stránkách¹⁴, je prostor monitorován kamerovým systémem, avšak moje očekávání nebyla naplněna. Zajímavým způsobem však reagovala část mých informátorů, která byla přítomná (vizte příloha č. 1), a další intenzivní uživatelé veřejného prostoru, kteří se k nám často přidávali a někdy přidali k dobru i písničku z vlastního repertoáru. Na rozdíl od lidí, kteří intenzivním způsobem využívali tento veřejný prostor, majoritní skupina, která Husův park využívá

---

¹³<http://www.verejnyprostorvplzni.cz/pestuj-prostor/databaze/PP-113>

¹⁴ Rozpis rozmístění kamerového systému v Plzni, ve kterém je i Husovo náměstí. (<http://www.mpplzen.cz/caste-dotazy/muze-mp-porizovat-obrazove-a-zvukove-zaznamy-z-ulic-apod.aspx> navštíveno 23.3.2014)

především k transportním účelům, nesdílela nadšení z transgresivních aktivit, které mohly určitým způsobem narušit jejich blazeovanost. Data, která jsem z pozorování získal, byla zajímavým příkladem toho, jakými způsoby může místo nabývat své sociální dimenze pro různé skupiny lidí.

3.4. Analýza dat a etika výzkumu

Analýza dat má za úkol především najít pravidelnosti v nashromážděných datech tak, aby tvořila smysluplné útvary roztríděné na základě významu nebo obsahu. Tento proces můžeme označit za proces kódování, který má za úkol data redukovat a uspořádat je (Bernard, Ryan 2010:86). Výsledkem takového procesu jsou indexy respektive kódy, které tak mají tvořit významově či obsahově smysluplné celky. "...cílem kódování je tím, jak postupně nacházíme další segmenty dat, zahušťovat význam jednotlivých kódů, čímž dochází souběžně k jejich abstrahování v kategorie resp. analytické koncepty, mezi nimiž jsou hledány významové vztahy, které ústí v teoretické závěry" (Toušek 2012:87).

Takovou analýzu můžeme provádět různými způsoby, jakou je například kvalitativní obsahová analýza, jež kombinuje induktivní a deduktivní postupy a dala by se charakterizovat jako empirický přístup metodologicky kontrolované analýzy textu v kontextu jejich komunikace (Mayring 2000:nestr) nebo takzvaná zakotvená teorie, o které hovoří Strauss a Corbin (1999).

Ve svém výzkumu jsem použil otevřené kódování, jež je "část analýzy, která se zabývá označováním a kategorizací pojmů pomocí pečlivého studia údajů" (Strauss, Corbin 1999:43), ze kterého jsem získal tematické celky, jež byly dostačující pro zodpovězení výzkumných otázek. Jako techniku tohoto kódování jsem zvolil takzvanou "pencil-and-paper method" (Bernard, Ryan 2010:90), která mi jednoduše dovolila nasbíraná data v textové podobě roztrdit a rozlišit je pomocí různých barevných označení. Tímto způsobem jsem z vytvořených dat abstrahoval kódy, které mají například vztah k tomu, jakým způsobem je využíván prostor Husova náměstí a k sociálním situacím, které jsou v jeho hranicích uskutečňovány. Mezi takové kódy například patří ekonomické aktivity, transport, zábava, vztahy v domácnosti, sociální kontakt či bezpečí. Charakteristickým rysem je, že jednotlivé kódy nabývají různé

velikosti. Vzhledem k časovému i finančnímu omezení a k velikosti souboru vytvořených dat jsem následnou analýzu prováděl, jak jsem již zmínil, pouze "v ruce".

Vzhledem k citlivosti dat, které jsem získával, jsem se rozhodl anonymizovat všechny své informátory a respondenty. K tomuto jsem přistoupil zejména z důvodu, že některé situace byly na hraně zákona a tím bych mohl své informátory ohrozit. Všichni informátoři byli seznámeni s tím, že data budou anonymizována a jakým způsobem s nimi bude naloženo. Anonymizovat svou výzkumnou lokalitu jsem však za důležité nepokládal, protože její prostředí je různorodé a dochází zde k velké fluktuaci lidí, tudíž vystopování jednotlivých příkladů je zcela nemožné. Žádnému z informátorů nebylo placeno za účelem poskytnutí rozhovoru. Je faktem, že určité náklady, a to v řádech desítek korun, byly vydány v rámci různých aktivit, kterých jsem se v terénu účastnil, nicméně s takovým rizikem by měl počítat každý antropolog, který si vezme za cíl zkoumání v prostředí moderní komplexní společnosti.

4. Výsledky výzkumu

V této kapitole čtenáři v krátkosti zprvu seznámím s tím, jak probíhal můj výzkum, jak dlouhý byl a jaký byl počet informátorů, odborných informátorů a respondentů. Dále navážu samotnou interpretací dat, jejichž analýzu jsem popsal výše. Pomocí interpretace dat se budu snažit odpovědět na výzkumné otázky, které jsem si položil na začátku této práce. Tuto interpretaci rozdělím do několika tematických okruhů, které jsou vzájemně propojeny, a v těchto okruzích se budu snažit odpovědět na své výzkumné otázky.

- Jakým způsobem je lokalita vnímána?
- Jakým způsobem ovlivnila materiální proměna Husova náměstí podobu a charakter jeho využívání?
- Jakým způsobem je využíván prostor Husova náměstí nyní?

4.1. Průběh výzkumu

S trochou nadsázky mohu říci, že první pozorování provedené na území lokality Husova náměstí, které jsem použil pro účely své práce, bylo provedeno již na jaře roku 2008. Toto pozorování trvalo přibližně čtyři hodiny a díky němu jsem měl alespoň částečnou představu o tom, jak byl park využíván před jeho renovací. Záznam tohoto pozorování se mi uchoval v textové podobě. Další pozorování jsem byl nucen kvůli nepříznivým povětrnostním podmínkám přesunout z října 2013, kdy bylo plánované, na březen a duben 2014. Tyto dva měsíce se díky velice mírné zimě, brzkému jaru a teplotám, které mnohdy atakovaly hranici dvaceti stupňů, ukázaly jako dostačující pro dostatečnou saturaci dat, neboť, jak mi bylo sděleno, "Cigáni vylezou ven vždycky, když je sluníčko. Je to takovej magnet pro ně"¹⁵. Celkem jsem tedy v terénu strávil čtrnáct dnů a z toho dvanáct dnů jsem se participoval na aktivitách se svými informátory.

Informátorů, se kterými jsem prováděl pozorování, včetně klíčových, bylo devět. S těmito informátory jsem trávil čas v prostoru náměstí či jeho přilehlého okolí, zaměřoval se na sociální situace a to, jakým způsobem oni vnímají a využívají tento konkrétní veřejný prostor. V rámci tohoto pozorování jsem

---

¹⁵ Z rozhovoru s informátorem.

vnímal i další aktéry, kteří vstupovali do aktivit, které se na území náměstí odehrávaly, ale jak popíši níže, jejich podíl na konstrukci obrazu Husova náměstí je daleko menší než těch, jež využívají tento prostor intenzivně v různých sociálních situacích. Odborných informátorů oslovených kvůli mému výzkumu bylo v počtu pět. Jejich výběr korespondoval s tím, aby mi pomohl pokrýt různá témata, která byla charakteristická pro tento prostor. Jedná se například o krátkou urbánní historii v řádech desítek let, problém kriminality či socioekonomické složení obyvatel. Respondentů, jichž jsem se tázal v rámci free listingu, bylo výše uvedených patnáct.

4.2. Husovo náměstí dříve a nyní

Dovolím si tvrdit, že (nejen) historie různých městských částí má vliv na to, jací obyvatelé dané lokality obývají a samotní obyvatelé do jisté míry konstruují okolí svého bydliště. Husovo náměstí se dá označit za část Plzně, která těsně přiléhá k centru, respektive je částí Plzně tři, tedy centra. Čtvrť, která obklopuje prostor Husova náměstí, byla v třicátých letech považována za jednu z nejluxusnějších čtvrtí Plzně. Na tento fakt poukazuje například pojmenování - Čtvrť dvorních hradů, na které si dnes už jen málokdo vzpomene. Důkazem určité exkluzivity této čtvrti je například Brumelův dům, který navrhl významný architekt evropského formátu Adolf Loos¹⁶. Jak potvrzují slova mého informátora, "byla to jedna z nejlepších adres v Plzni". Takto významné postavení si tato čtvrť vysloužila díky tomu, že jako jediná nebyla odříznuta od historického centra. Nicméně s nástupem a v průběhu socialismu začala tato čtvrť chátrat, neboť do ní nebylo znovu reinvestováno a původní majitelé byli většinou vystěhováni do nově postavených sídlišť, která začala rozšiřovat zástavbu Plzně. Bývalé luxusní prostory se taky staly vybydlenou a nepřiliš populární částí Plzně. Tuto situaci neovlivnila ani nijak výrazně změna režimu, která nepřinesla dostatečnou sílu k tomu, aby se v této čtvrti odehrála zásadní rekonstrukce, která by obnovila zašlou slávu.

Takto devalvované nemovitosti jsou daleko častějším cílem ekonomicky slabších obyvatel, kteří si nemohou dovolit koupit nového bytu či nájmy, jež v nich jsou. Není tedy náhodou, že právě mezi těmito nově přistěhovanými jsou i

---

¹⁶ Například <http://www.slavnevilky.cz/zpravy/z-oboru/pred-80-lety-zemrel-architekt-adolf-loos/> (navštíveno 17.4.2014)

Romové, kteří se takto často stěhují z okolních měst či ze Slovenska za svými známými s vidinou lepších podmínek pro budoucnost. Koncentrace sociálně (a ekonomicky) slabých rodin ve staré městské zástavbě je velice často spojována právě s Romy a se sociálním vyloučením (Temelová a Novák 2007). Tito obyvatelé blízkého okolí Husova náměstí začínají svou přítomností sociálně konstruovat prostor, který je pak vnímán členy majoritní společnosti jako "ghetto" či sociálně vyloučená lokalita. Na kolik je či není okolí Husova náměstí sociálně exkludovaná lokalita, nemohu posoudit, protože to není výzkumným cílem mé práce. Faktem však je, že v přilehlých budovách bydlí většinou Romové, respektive Cigáni. Označení Cigán však nechápu (a ani oni sami) jako pejorativní, protože tímto způsobem se často oslovují aktéři přímo v terénu a vymezují se tak oproti takzvaným "Čechům", jež pro ně nesou označení majoritní společnosti ergo ne-Cigánů. Jak ukázal můj výzkum založený na free listingu, image Husova náměstí je považována za romskou/cigánskou lokalitu, která se pojí většinou se špínou a strachem. Ke zlepšení vnímání lokality nepřidává ani nedaleké autobusové nádraží, jehož podchody jsou považovány za jedno z nejnebezpečnějších míst v Plzni¹⁷. Celkově je tedy Husovo náměstí a jeho okolí vnímáno ve struktuře města jako lokalita obývaná sociálně a ekonomicky hůře situovanými obyvateli, jež vyvolává sociální imaginaci romského "ghetta". Jako podobné lokality lze označit například Vinice, část ulice Jateční, Petrohrad či v dřívější době ulice Resslerova.

Městské prostředí je charakteristické svou změnou, zvláště pak v "posledních dvou desetiletích dochází v mnoha vyspělých státech světa k procesu, který se nazývá revitalizací (oživením) centrálních částí velkých měst. Proces je součástí neustálé ekonomické, sociální a samozřejmě "prostorové" restrukturalizace urbanizovaných prostorů" (Sýkora 1993:100). Jak poukazuje Petr Vašát, tyto procesy se ve vztahu k narůstajícím tendencím o reprezentace města jako turisticky atraktivního nevyhnuly ani samotné Plzni a především jejímu vnitřnímu městu (Vašát 2012:259). K částečné proměně situace v okolí Husova náměstí dochází od roku 2007, kdy začíná revitalizace některých částí této čtvrti. V nedalekém okolí od zkoumané lokality je v roce 2007 rekonstruován celý blok, ze kterého vzniká Avalon business center. Dalším

---

¹⁷ Z rozhovoru se zaměstnancem Městské policie Plzeň.

významným revitalizačním procesem je výstavba luxusního obchodního centra Plaza. V roce 2008 vzniká v nově opravené budově v Husově ulici Dům hudby, který slouží i jako místo pro různé kulturní akce. V této době také probíhá rekonstrukce domu, který se v současné době nazývá Lékařský dům, na rozhraní ulic Koperníkova a Tylova. Těchto pár příkladů zde uvádím z toho důvodu, že mají návaznost na čtvrť, ve které se nachází Husovo náměstí, protože v rámci celé Plzně jich je daleko více. Tyto změny s sebou přinášejí nové druhy aktivit, které jsou spojovány především s nástupem postindustriální společnosti a mnohdy se snaží oživit centrum měst skrze nové investice a pracovní nabídky. Revitalizační procesy bývají často spojovány s procesem takzvané gentrifikace. "Gentrifikací se rozumí proces, při němž dochází k rehabilitaci, při němž dochází k rehabilitaci obytného prostředí některých čtvrtí v centrálních částech velkých města k postupnému vytlačování a nahrazování původního obyvatelstva příjmově silnějšími vrstvami nově příchozích "gentrifierů" (Sýkora 1993:101)". K tomuto procesu dochází především v chátrajících městských centrech, které si ale stále udržují architektonicky atraktivní bytový fond a jeho následkem je zlepšení fyzického i sociálního prostředí. (Sýkora 1993:100-102) Gentrifikace je však velice složitý soubor procesů, který jsem zde chtěl zmínit ve vztahu s uvedenou revitalizací, která se přímo týká Husova náměstí.

4.3. Revitalizace a purifikace Husova náměstí

Jak jsem již v textu okrajově zmiňoval, Husovo náměstí prošlo na podzim roku 2008 nákladnou rekonstrukcí, která výrazným způsobem zasáhla do jeho podoby a změnila tak do jisté míry způsob jakým (a kým) byl tento veřejný prostor využíván. Správa veřejného statku města Plzně se na informační ceduli, jež je umístěna při vstupu na náměstí, vyjádřila k této změně takto: "Husovo náměstí po mnoho let leželo spíše na okraji zájmu, podléhalo jen běžné údržbě a celkově chátralo - asfaltové cesty rozpraskané, keřové skupiny přestárlé, posezení nedůstojné. Důvodem tohoto stavu byla zaprvé poloha náměstí mimo hlavní turistický a podnikatelský ruch, zadruhé jeho umístění v trase předpokládaného severo-j jižního průtahu Plzně. Přitom potenciál této plochy je pro město nedocenitelný. Parková plocha náměstí je důležitá jednak jako estetický prvek, na kterém spočinou každým dnem zraky stovek lidí proudících

k autobusovému nádraží, jednak spočívá jeho význam ve funkci ekologické, neboť jako zelený ostrůvek uprostřed zástavby a asfaltu příznivě ovlivňuje lokální mikroklima a dává prostor k životu ptactvu, broukům a dalším živočichům. V neposlední řadě je náměstí pobytovým prostorem pro lidi žijící v jeho okolí." Za cíl této změny si Správa veřejného statku města Plzně vytyčila především lepší zprůchodnění území, navrácení pobytové hodnoty¹⁸ a celkové estetizace náměstí prostřednictvím vegetace a terénních úprav. Změna ze "starého náměstí"¹⁹ (vizte příloha č. 2) na "nové"²⁰ trvala od poloviny září do poloviny října a stála 3 200 000 Kč.

Tato změna se shoduje s výše uvedenou teorií revitalizace a její podoba ovlivnila užívání tohoto konkrétního veřejného prostoru, neboť ho významným způsobem purifikovala. Náměstí bylo po fyzické stránce zbaveno většiny keřů, které poskytovaly soukromí pro uživatele drog (především heroinu a pervitinu) a bezdomovce, kteří v porostu často přespávali. Dále zde byly instalovány nové "nezníčitelné" lavičky, po stranách náměstí z ulic Husova a Tylova byly přidány gabiony a bylo zde vysazeno několik nových stromů. "Ta rekonstrukce parku pomohla k tomu, že ten park je průhlednější."²¹ (Vizte příloha č. 3) Očistění tohoto veřejného prostoru znamená výraznou možnost sociální kontroly a to ať už ze strany městské správy, policie či ostatních aktérů nacházejících se v tomto prostoru, která je v tomto konkrétním případě značně ovlivněna jeho materiální složkou. Tato změna z parku udělala prostor, jehož kontrola je daleko snadnější, než tomu bylo před rekonstrukcí a jejím cílem bylo ho purifikovat. Tím odstranila (alespoň částečně) ty "nejzávažnější" akty transgrese a *nemístné* aktivity, za které je užívání tvrdých drog jistě považováno (minimálně) majoritní společností. Samozřejmě uživatelé drog (často se jednalo o Romy) ani bezdomovci nebyli jediní, kdo tento veřejný prostor využíval před renovací, velkou měrou ho využívali obyvatelé přilehlých domů a blízkého okolí a také další skupiny, k jejichž charakteristice se dostanu později, nicméně tyto dvě skupiny měly velký podíl na tom, jak byla lokalita vnímaná v prostorovém kontextu města a v této části se budu věnovat především jim. Husovo náměstí

---

¹⁸ Jak uvádí cedule, jde o rozmístění kvalitního mobiliáře a instalace dětského hřiště.

¹⁹ Vizualní podoba náměstí je zachycena v příloze č. 2.

²⁰ Je trochu paradoxní, že na starých mapách se dnešní Husovo náměstí jmenuje Nové náměstí.

²¹ Z rozhovoru s informátorem.

bylo častou zastávkou terénních pracovníků, kteří se věnovali práci (nejen) s uživateli drog. Nicméně po materiální změně v prostoru náměstí se situace v jeho využívání změnila. "Ta změna tam nastala a myslím, že docela velká. Ten prostor byl takovej schovanej a takovej patologickej a ty naši klijóši (uživatelé drog) se tam teď už nevyskytují. (...) A v té době, kdy se to změnilo, tak tahle funkce upadla."²² Bez výjimky všichni informátoři považovali změnu podoby Husova parku za pozitivní, včetně informátora, který by se dal charakterizovat jako bezdomovec.

Užívání tvrdých drog, dle mého soudu, spadá do oblasti soukromého prostoru, neboť jeho aplikace vyžaduje určitou odbornost a zkušenost (zvláště aplikace heroinu intravenózně), na rozdíl od užívání marihuany, které patří často do sféry veřejné, neboť v mnohých případech má svůj sociální charakter, a tudíž je jejich (tvrdých drog) aplikace považována za *nemístnou* a nebezpečnou prostorovou praxi. Z toho, co jsem zmínil v teoretické části, můžeme odvodit, že právě rozdělení prostoru na veřejný a soukromý předpokládá, že soukromá sféra aktivit zůstane v soukromém prostoru. Pokud však soukromá sféra výrazně přesahuje do veřejného prostoru, je vnímána jako transgresivní či *nemístná* a stejně tak aktivity, které jsou s ní spojené. Lidově řečeno, tyto aktivity nemají co dělat na veřejnosti. S purifikací konkrétního prostoru Husova náměstí se tak vytratila místa, která poskytovala alespoň nějakou možnost uchování soukromí. Podobnému problému musela čelit také druhá skupina, o níž jsem se zmínil, a tou jsou bezdomovci²³. "Lidé bez domova jsou z podstaty svého postavení ve společnosti populací, která nemá žádný vlastní *soukromý* prostor v podobě *bydlení*, ve kterém by mohla provádět aktivity a uspokojovat potřeby, které do tohoto prostoru kulturně přináleží (spánek, jídlo, odpočinek, sociální reprodukce, hygiena apod.). Bezdomovectví (...) je primárně dané absencí soukromého prostoru ve všech jeho rovinách" (Toušek 2013:114). Obě tyto skupiny (nezřídka dochází k jejich překrývání), jsou charakteristické svými *nemístnými* aktivitami. Nicméně s výše zmíněnou materiální proměnou parku se obě tyto skupiny z konkrétního veřejného

---

²² Z rozhovoru s informátorem.

²³ Cíl mé práce není zaměřen na popis bezdomovectví a jeho problematiky, tudíž je zde uvádím spíše jako analytický koncept, neboť definice bezdomovectví je nesnadná. (K tomuto například Hejnal 2012, Toušek 2013 či Vašát:2012)

prostoru začínají vytrácet²⁴, respektive vytrácí se především jimi provozované aktivity, jež byly předmětem zintenzivňující se (sociální) kontroly. Úspěšná purifikace Husova náměstí, jež vyloučila z jeho prostor především *nemístné* aktivity, změnila způsob současného využití Husova náměstí. Je fakt, že během svého výzkumu jsem se nesetkal s užíváním tvrdých drog v prostoru náměstí a taktéž jsem za své přítomnosti neviděl žádného bezdomovce spát na lavičkách či v zatravněném prostoru parku. To však neznamená, že k takovým aktivitám nedochází, nicméně jejich četnost je nyní daleko menší. "Je to takový otevřený, je tam na to moc vidět na to, aby si tam píchali do žíly."²⁵

Tato purifikace tak naplňuje to, co je názvem mé práce, neboť opravdu exkludovala marginalizované skupiny (za které se jistě bezdomovci a uživatelé drog dají považovat) z tohoto konkrétního prostoru. Odstranění těchto praktik se z prostoru Husova náměstí však nelze považovat za jejich eliminaci, neboť ty se přesunuly na jiná místa. Častokrát se jedná o prostory, které nejsou výrazně vzdáleny od Husova náměstí. Zde mohu uvést například Škodovo náměstí, které dělí od mé výzkumné lokality pouhý blok domů a s ním spojený systém podchodů, který vede k autobusovému nádraží. Tato "zastrčená" místa skýtají dostatek soukromí k tomu, aby se zde *nemístné* praktiky uskutečňovaly, a to především díky menší míře kontroly.

Materiální změna podoby Husova náměstí měla tedy značný vliv na proměnu sociálních aktivit, jež byly charakteristické pro uživatele drog a bezdomovce. Díky této změně se velká část závažných transgresí přesunula do méně frekventovaných částí v okolí Husova náměstí²⁶. Tento prostor je však využíván i dalšími skupinami aktérů, kteří tvoří jeho obraz. Těmto skupinám se budu věnovat v následující části.

4.4. Multifunkcionalita Husova náměstí

V předchozích podkapitolách jsem uvedl, jakým způsobem byla lokalita historicky formována a jakým způsobem se využíval (částečně) její prostor v

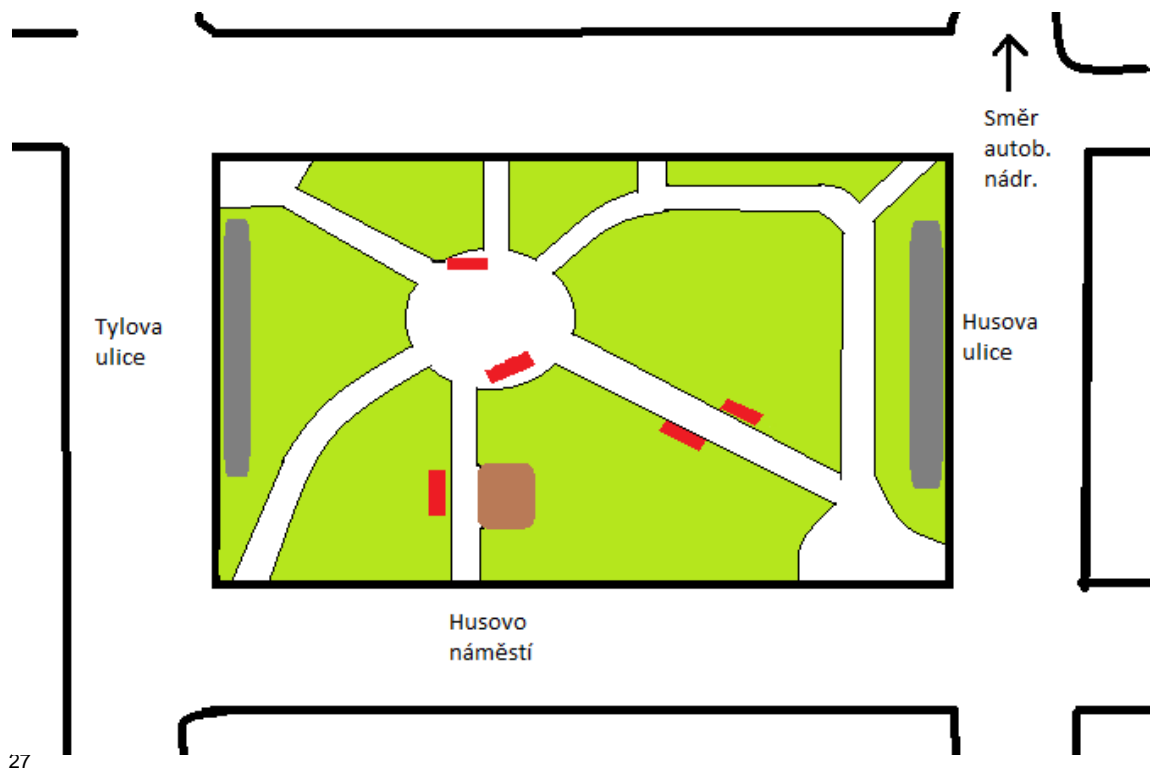
---

²⁴ Úbytek uživatelů tvrdých drog ve veřejném prostoru svou měrou pravděpodobně ovlivnila i změna užívaných látek. V době před rekonstrukcí se jednalo především o heroin, který byl posléze nahrazen pervitinem a nyní i fentanylem.

²⁵ Z rozhovoru se strážníkem Městské policie Plzeň.

²⁶ Mezi takové lze zařadit například i sklepy nebo půdy okolních domů, či prostory vnitrobloků nebo garáže.

době před revitalizací náměstí. V této části chci odpovědět na otázku, jakým způsobem je lokalita využívána dnes a kým. Vysoká heterogenita aktérů, kteří vstupují do sociálních situací na náměstí, ovlivnila způsob interpretace, který jsem použil. Způsobů, jakými můžeme kategorizovat aktéry, kteří se participují na dění na Husově náměstí, je několik. Například je můžeme rozdělovat na ty, kteří porušují městský řád či nikoliv nebo je můžeme jednoduše rozdělit podle typů aktivit, které vykonávají. Já jsem si pro tuto deskripci vybral popis, který odkazuje k míře intenzity využívání veřejného prostoru. Toto kritérium se mi zdá nejvhodnější, protože v sobě dokáže obsáhnout všechny kategorie aktérů, jež zde přicházejí do kontaktu. Je nutné dodat, že tato kategorizace je analytickým nástrojem, který má pomoci k usnadnění našeho chápání využívání prostoru a tudíž je více než možné, že se některé kategorie v praxi překrývají. Vzhledem k tomu, že tato část bude odkazovat i ke konkrétním částem Husova náměstí, vypracoval jsem jeho mapu, která umožní snazší orientaci v něm.

27

Jako první kategorií, kterou uvedu, jsou takzvaní chodci, kteří využívají jako jednotlivci veřejný prostor nejmenším počtem aktivit. Vzhledem ke

²⁷ Mapa byla zpracována v příslušných aplikacích. Legenda je dělena dle barev. Zelená - zatravněné plochy, šedivá - gabiony, hnědá - dětské hřiště, červená - lavičky, bílá - chodníky a vozovka.

skutečnosti, že toto náměstí leží mezi centrem města a autobusovým nádražím tvoří chodci poměrně značný počet lidí, kteří tímto místem projdou. Pouze v prostoru náměstí, přesněji na příčném chodníku, který vede z Tylovy ulice k autobusovému nádraží, jsem napočítal za dvacet minut padesát tři chodců. Ve většině případů však chodci nevstupují do žádné interakce s ostatními uživateli prostoru a snaží se za co nejkratší čas překonat tento prostor způsobem, aby zůstali pokud možno nepovšimnuti a zachovali si svou blazeovanost, o které jsem hovořil v teoretické části. To z nich dělá sice velmi početnou skupinu (zastoupenou především majoritními členy společnosti), která využívá tento prostor s nízkou intenzitou a toto využívání je víceméně náhodné podle potřeby přepravy, ale jejich fluktuaci lze zaznamenat po celý den (respektive po dobu, kdy jsem v parku prováděl výzkum). Chodci jsou jednou ze dvou skupin, která je nejméně závislá na vlivech povětrnostních podmínek a ročním období, protože jejich cílem je transport, nicméně je silně ovlivněna průběhem týdne, protože v průběhu víkendu takřka mizí.

Erving Goffman v této souvislosti hovoří o vehikulárních jednotkách, v nichž je v elementárním smyslu lidské tělo prostředek k dopravě a jeho mysl navigátor. Tyto lidské "jednotky" se řídí často pravidly, která je nezávisle nechají proplovat prostorem a díky nimž nedochází (až tak často) ke kolizím mezi chodci. Určitá předvídatelnost akcí těchto jedinců tak dovolí jejich pohyb ve veřejném prostoru, ale tato předvídatelnost je možná pouze za určitých okolností, jež splňují i další vehikulární jednotky. (Goffman 1971:6-11) Charakteristikou chodců je využívání tohoto veřejného prostoru jako místa s transportní funkcí. Zde je třeba rozlišovat mezi transportem vehikulárních jednotek a potloukáním se. Potloukání se je charakteristické pro jiné uživatele prostoru, k nimž se dostanu na následujících stránkách.

V tomto prostoru se však uskutečňují i další aktivity, které mohou přímočarý průchod náměstím ohrozit a narušit tak masku anonymity, jejíž ztráta hrozí i pouhým oslovením. Proto se často, vzhledem k dalším aktivitám, chodci uchylují k tomu, že, než aby podstoupili narušení městského řádu, raději zvolí jinou trasu, která není tak přímá a obchází náměstí po jeho obvodu. S touto praxí jsem se setkával poměrně často, zvláště byl-li centrální kruh, na kterém se nachází dvě lavičky, intenzivně využíván jinými uživateli, kteří představovali

rizikovou skupinu²⁸. Toto jednání je pochopitelné, protože jako řidiči také dáme raději přednost delší trase, než abychom se mačkali v zácpě. Vyhýbání se určitým místům může mít však také svůj symbolický charakter, zvláště jedná-li se o prostory, ve kterých jsou například stigmatizovaní jedinci, kteří svou přítomností nebo aktivitami snižují symbolickou či sociální hodnotu místa. Nicméně si dovolím tvrdit, pokud by Husovo náměstí bylo místem označovaným jako extrémně nebezpečné, denně by prostorem neproudilo takové množství chodců, koneckonců ani takovým způsobem není vnímáno. K tomuto symbolickému očištění přispělo jistě jeho materiální renovace a zprůhlednění samotného náměstí. Dovolím si tvrdit, že předvídatelnost prostředí nám dovolí do určité míry předvídat i pohyb v něm.

Další skupinou podílející se na aktivitách ve veřejném prostoru Husova náměstí jsou takzvaní pejskaři. Tato skupina využívá, co se týče uskutečňovaných aktivit, tento prostor intenzivněji než výše zmínění chodci. Pejskaři jsou, jak název napovídá, charakterističtí tím, že využívají prostor náměstí k venčení psů. Jejich pohyb je zaznamenatelný ve všech prostorech náměstí, to jest na trávníku i na chodnících. Jak jsem uvedl výše, pejskaři spolu s chodci jsou skupinou, která je méně závislá na povětrnostních vlivech a také na ročním období. Časové vymezení jejich využívání tohoto veřejného prostoru je víceméně náhodné, respektive využívají ho, pokud je třeba vyvenčit psa a s tím spojují za příhodných podmínek i některé další aktivity, které z nich dělají více intenzivní uživatele těchto prostor než předešlou skupinu.

Většina pejskařů bydlí v nedalekém okolí a náměstí a jeho intenzivní uživatele do určité míry znají. Tímto přicházejí o část své anonymity, jež je charakteristická pro pohyb ve veřejném prostoru, a vstupují tak do sociálních vztahů, které jsou tvořeny aktéry v lokalitě. Ztráta anonymity je spojena s úbytkem mobility: "pokud bychom měli na veřejných prostranstvích každý své místo nebo svou pravidelnou trasu, brzy bychom se - tak jako lidé, kteří jezdí do práce stejným autobusem - chtěli nechtě seznámili" (Pospěch 2012:85). Podobné zkušenosti má i jedna z mých informátorek, která bydlí v bezprostřední blízkosti náměstí (ulice Tylova) a do parku často chodí venčit

---

²⁸ V tomto smyslu mluvím o rizikové skupině, která by mohla ohrozit chodcovu blazeovanost.

svého psa. "Já co tam třeba potkávám jednoho pána, tak on vypadá jako takovej polobezdomovec, tak ten za mnou chodí a je úplně úžasnej a Pafíka (psa) má moc rád... a chodí tam i dost dalších lidí venčit psy."²⁹ Prostor Husova náměstí tedy plní nejen transportní funkci, ale také sociální, neboť se na jeho ploše setkávají lidé, kteří mezi sebou navazují různé druhy vztahů (což je také pro veřejný prostor charakteristické). Podobné užívání prostoru samozřejmě může gradovat dále a z takzvaného pejskaře se může stát intenzivní uživatel tohoto veřejného prostoru, jenž si vytvoří s ostatními uživateli přátelské vazby tak, jak se to stalo mému dalšímu informátorovi.

Charakteristickým prvkem dění ve veřejném prostoru je jeho atraktivita pro ty, jež ho sledují, tedy má sociální a komunikační rozměr. To by se dalo charakterizovat jako účast na něčem, co je považováno za autentické. Přitažlivost autentického zážitku a možnost jeho sledování a hodnocení jsou velice populárními způsoby, jak se ve veřejném prostoru bavit. (Pospěch 2012:83) Výjimkou není ani veřejný prostor Husova náměstí, který tak do určité míry plní funkci zábavnou, již využívají (nejen) pejskaři. Ti se tak během venčení svých psů stávají svědky událostí a aktivit, jež na náměstí probíhají, ale které nejsou i přes svůj častý transgresivní charakter pro pejskaře nebezpečné, protože jejich přítomnost je v tomto prostoru samozřejmá. Takovými událostmi jsou například neshody v prostorách parku mezi jejich ostatními uživateli, které často přerůstají v hádku končící někdy krátkou fyzickou potyčkou, jíž jsem byl svědkem i já. Jak to shrnuje výstižně jeden z mých informátorů: "Tady je to prdel, tady se furt něco děje."

Dvě předešlé skupiny, jež jsem zmínil, netvoří žádné neformální ani formální sociální uskupení, ale jde spíše o jednotlivce, kteří svou přítomností a aktivitami utvářejí prostor Husova náměstí. V této části bych rád představil vnitřně velice heterogenní skupinu, jež využívá tento veřejný prostor s největší mírou intenzity a tím mají i největší podíl na konstrukci tohoto místa. Jako nejsnazší definice se nabízí skrze jejich připsanou etnicitu ze stran majoritní společnosti Romové. Nicméně takováto definice by nezahrnovala všechny uživatele, byť se jedná o významnou imaginaci ve spojení s Husovým

---

²⁹ Z rozhovoru s infomátorkou.

náměstím ze stran veřejnosti. Jejich vlastní definice nabízí daleko složitější pohled, ve kterém sami aktéři rozlišují spoustu kategorií. Mezi ně například patří jejich vlastní etnické rozlišení Cigán a Čech a mnoho dalších, která jsou závislá třeba na užívání drog, vztahu k práci, místa k bydlení, čistotě a jiné. Společnou charakteristikou pro tyto uživatele je jejich svázanost s lokalitou, kterou navštěvují často a opakovaně a v některých případech, i když bydlí v jiné čtvrti³⁰. Zde se potvrzuje tvrzení Richarda Sennetta, který říká: "Všeobecný význam místa není založený na potřebě patřit do nějaké abstraktní společnosti, ale patřit někam konkrétně. Při uspokojování této potřeby lidé rozvíjejí svoje závazky a loajalitu" (Sennett in Bauman 2001:85). S tím je spojen i termín potloukání, jenž se může zdát podobný jako transport, ale není tomu tak. Potloukání je aktivita uskutečňovaná především intenzivními uživateli a má cyklický charakter. Tito aktéři tak oscilují mezi domovem a prostorem náměstí a jejím cílem není pouhý transport, ale například shánění peněz, jídlo či vyzvednutí marihuany.

Vzhledem k této různorodosti budu tyto uživatele nazývat intenzivními uživateli³¹ zmíněného veřejného prostoru, protože právě oni jeho prostory využívají v největší míře a s největším počtem aktivit. Tyto aktivity jsou však už určovány konkrétním denním režimem a samozřejmě jsou velice ovlivněny povětrnostními podmínkami. Když svítí sluníčko a jsou příjemné jarní či letní teploty, je park využíván daleko více. Na to poukazují nejen informátoři, ale také například William Whyte, jenž pokládá slunce za jeden z faktorů ovlivňujících využívání veřejného prostoru (Whyte 2001:40-43).

S největším počtem intenzivních uživatelů se lze v prostorách náměstí setkat přibližně od tří do sedmi hodin odpoledne, což platí (téměř) pro každý den, kdy je slunečné počasí. Počet intenzivních uživatelů se ve zmíněnou dobu pohybuje přibližně od patnácti do čtyřiceti, ale tento údaj je závislý na mobilitě a dalších aktivitách uživatelů.

---

³⁰ Tyto informace mám od svého informátora, který dnes bydlí na Vinicích, ale zde má velké množství přátel, tudíž lokalitu často navštěvuje.

³¹ Ve stejném slova smyslu jsem již toto pojmenování použil v práci dříve.

Jejich věkový rozptyl je, dovolím si tvrdit, extrémní, neboť se zde můžeme setkat od nejmladších kojenců³² až po sedmdesátileté starce, jenž v některých případech tvoří jednu rodinu. Nejčastěji se však můžeme setkat s dětmi školního věku (cca 5-14 let) a pak s dospělými (cca 20-40 let), i když ani starší aktéři nejsou výjimkou. Těmito uživateli je prostor náměstí využíván téměř beze zbytku, z čehož nejextenzivnějšími uživateli jsou právě děti. Ty využívají veškeré možnosti, které náměstí skýtá – zatravněné plochy, hřiště, lavičky, gabiony, cesty i stromy, především ke hře, jenž má edukativní, sociální i zábavnou funkci. Staršími uživateli jsou využívány především prostory laviček a okolí. Toto uspořádání prostoru dovoluje na dvou lavičkách, které jsou blíže sobě, vést komunikaci, kdežto lavičky v centrálním kruhu jsou od sebe vzdálené, což umožňuje jistou míru soukromí pro jejich uživatele například v rámci konverzace.

Představovat si však obraz Husova náměstí ve čtyři hodiny odpoledne jako idylu, ve které starší intenzivní uživatelé posedávají na lavičkách vedouce debatu a kolem si spořádaně hrají jejich děti, je mylné. Aktivitu, které jsou na tomto místě uskutečňovány, mají často transgresivní charakter, ať už se jedná o ježdění dětí na kolech po chodníku, hraní kopané, popíjení piva či odhazování odpadků. V této části bych rád uvedl jednu z aktivit, kterou se často baví mladší aktéři, kteří pokřikují či pískají na atraktivní dívky, které náměstím procházejí. Tento typ aktivity přímým způsobem porušuje městský řád, neboť vystavuje procházející situacím, které jim mohou být nepříjemné a narušují jejich anonymitu. Stejným způsobem narušují městský řád otázky týkající se zapalovače či cigarety. Další aktivitou typickou pro intenzivní uživatele Husova náměstí je konzumace jídla a pití v jeho prostorách. To bývá často považované za *nemístné*, zvláště jedná-li se o konzumaci alkoholických nápojů, jež není nikterak ojedinělá. Aktivitou, která je dle mého názoru v prostoru vnímaná a přisuzovaná (často právem) Romům, je řešení sporů ve veřejné sféře. Hádka mezi lidmi není nic neobvyklého, když je řádně skrytá v soukromém prostředí a je vedena jen mezi těmi, jichž se to týká. Pokud je takovéto rozepří přítomen další nezapojený člověk, jeho pocity jsou často rozpačité a cítí se nepříjemně.

---

³² Ty samotné za uživatele tohoto prostoru lze považovat stěží, nicméně jsou součástí různých sociálních situací, které dávají náměstí další rozměr - například kojení.

Ve veřejném prostoru je hádka (i případný fyzický kontakt) vnímána často jako něco *nemístného*, co do něj prostě nepatří, protože je to další případ přenášení soukromé sféry do veřejného prostoru. Na druhou stranu, jak jsem již uvedl výše, tento druh divadla má své diváky, zvláště pak pokud jde o jejich známé, kteří mají v situaci přehled. Pro náhodného kolemjdoucího může takováto situace představovat riziko něčeho nepředvídatelného. To zmiňuje například Erving Goffman, jenž tvrdí, že občané jsou ve veřejném prostoru chtě nechtě vystaveni nebezpečí v situacích, nad kterými mají malou či žádnou kontrolu (Goffman 1971:329). Pro ty, kteří mají však znalost prostředí a těchto situací, skýtá takováto podívaná zmíněné chvilkové představení, které končí většinou stejně rychle, jak začalo nebo v horším případě příjezdem policie.

Zmiňoval jsem, že chodci ani pejskaři jako takoví netvoří žádné sociální uskupení, ale u intenzivních uživatelů je tomu jinak, neboť mají poměrně hustou síť sociálních vztahů. Tato síť je po delší době strávené v těchto prostorech patrná, protože intenzivní uživatelé se mezi sebou znají a navazují sebou různé druhy sociálních i ekonomických vztahů a forma přátelství mezi nimi není výjimkou. O tom svědčí i různé druhy pozdravů, které aktéři používají pro své známé či přátele, které nemají zcela konvenční charakter. Ve fyzické podobě to například může být "ťuknutí" pěstmi namísto běžného podání ruky. Tato sociální síť si všimne každého "nováčka" v lokalitě a moji informátoři měli značný přehled o aktérech a vztazích mezi nimi a také určitým způsobem reguluje chování mezi aktéry. Pomáhala také k socializaci nově příchozích členů, ať už to byli čerstvě propuštění bývalí vězni nebo nově přistěhovaní, především pokud šlo o Cigány. Nikdy jsem neviděl v průběhu výzkumu žádného z aktérů, jak se říká, "namol" a většina odcházela domů kolem sedmé až osmé hodiny, aby se mohla postarat o děti. Případné šarvátky, o kterých jsem mluvil, také neměly dlouhého trvání, protože vždy v určitých mezích zastaveny známými či příslušníky rodiny.

Do ekonomických vztahů vstupovali například aktéři, jež se na náměstí, v rámci sociální sítě, snažili zaopatřit svému potomkovi kolo od známého, ale také například ti, kteří zde prodávali marihuanu. Určitý odkaz své drogové historie si Husovo náměstí udrželo doteď, neboť jsem v jeho prostorách byl svědkem prodeje/předání (pravděpodobně) pervitinu, který se zde ale už (v

době mé přítomnosti) neaplikoval. V tomto směru funguje Husovo náměstí jako místo nabídky a poptávky a je víceméně jedno, zda se jedná o dětské hračky, drogy nebo věci, jejichž původ je "nejasný".

Tento malý přehled aktivit, jež jsem zde uvedl, dokládá způsob využití veřejného prostoru Husova náměstí. Tito uživatelé jej využívají nejintenzivněji a také v jiném smyslu než předchozí dvě skupiny. Tím je tedy podíl těchto intenzivních uživatelů na jeho konstrukci největší a vzhledem k tomu, že mnoho z nich se považuje (nebo je považováno) za Cigány, tak se s ním obraz vnímaný ze stran majoritní veřejností překrývá.

Za poslední skupinu, jež svými aktivitami konstruuje prostor Husova náměstí, bych mohl označit bezdomovce. Ti, jak jsem psal výše, již nevyužívají tento veřejný prostor tak intenzivně, respektive ne tak často ve smyslu nocležiště, ale stále je tento prostor častou zastávkou při jejich "putování" po městě. V době, kdy navštěvovali náměstí, jsem nenašel žádné výrazné pravidelnosti v denním rozvrhu. Jejich pobývání v tomto veřejném prostoru měla však jistý vztah s tím, byl-li prostor Husova náměstí obýván intenzivními uživateli. Když byl park plný, bezdomovci se v něm většinou nepohybovali, maximálně přišli pozdravit nějaké známé, popovídat si a posléze pokračovali dál. Situace se ovšem měnila, když byl park prázdný, což se stávalo za špatného počasí (když nesvítilo slunce nebo bylo chladno) a přibližně od rána do jedné či druhé hodiny, než se park začal zaplňovat a pak opět po jeho "vylidnění" s příchodem tmy.

Toto "vylidnění" poskytovalo bezdomovcům možnost mít park víceméně pro sebe a také určitý osobní prostor k odpočinku a popíjení, aniž by byli vnímáni jako něco *nemístného*. V průběhu jednoho chladného dopoledne se v prostorách náměstí sdružilo pět bezdomovců, kteří se navzájem znali, i když mezi sebou například nesdíleli alkohol, byť ho všichni popíjeli. Důvodem takového jednání byla kategorizace, kterou mezi sebou měli, jak mi řekl můj informátor: "Neni bezďák jako bezďák. Tohle je špína, já bych po něm nepil, nechci chytout nějaký svinstvo. To si musíš dávat pozor, po kom piješ mladej." Tento fakt poukazuje na vnitřní diferenciaci, kterou mezi sebou aktéři mají a tuto diferenciaci často sdíleli i intenzivní uživatelé, neboť mezi bezdomovci

rozlišovali. S podobným schématem jsem se setkal v otázce bydlení, když mi stejný informátor sdělil, že na ubytovně by on nikdy nebydlel, protože tam jsou vši a blechy a jsou tam jen ti, kteří se o sebe nedovedou postarat. I přesto, že intenzivní uživatelé a bezdomovci park povětšinou nevyužívali ve stejnou dobu, byly zde výjimky. Jednalo se například o bezdomovecký pár (Cigán a Polka), který byl všem intenzivním uživatelům známý a díky své přátelské povaze s nimi sdílel sociální síť, kterou jsem zmínil výše. Díky tomu mohl tento pár přespávat ve sklepě domu, který obývalo několik mých informátorů.

Využívání parku touto skupinou nebylo zdaleka tak intenzivní co do počtu aktivit i uživatelů jako u předchozí skupiny, nicméně stále je jejich přítomnost důležitým konstruktivním prvkem zmíněného veřejného prostoru, a to i vzhledem k tomu, že přítomnost stigmatizovaných jedinců na veřejnosti upoutává větší pozornost než přítomnost ostatních.

4.5. Formy kontroly a její prostředky

V této závěrečné části poukazuji na to, jaké jsou konkrétní mechanismy kontroly veřejného prostoru, které jsou spojeny s prostorem Husova náměstí. Na předešlých stránkách jsem se věnoval tomu, jakým způsobem ovlivnila (fyzická podoba) purifikace náměstí formy jeho využívání, jež z jeho prostor vyloučila "nejhorší" *nemístné* praktiky. Zde se zaměřím na způsoby, jakými je chování uživatelů Husova náměstí kontrolováno a jakým způsobem se vynucuje jeho dodržování. V tomto popisu se budu držet kategorizace, kterou představil Erving Goffman. Ta rozděluje tři základní typy sociální kontroly (Goffman 1971:346-347).

Jeden z typů kontroly je založen na principu udržování sociálního pořádku skrze "formální" sociální sankce, jež jsou vynucovány skrze příslušníky speciálních institucí (Goffman 1971:347). Ten je spojen s předpokladem špatně fungujícího městského řádu a jehož porušování má ve většině případů za následek zavádění různých opatření, jež mají za úkol kontrolovat prostor a posílit pocit bezpečí (Pospěch 2013:90). Taková opatření mohou být zavedena i v případě, že je třeba "chránit" svou investici proti vandalismu. Husovo náměstí je příkladem obou těchto případů. Za nejjednodušší prostředek takovéto kontroly můžeme považovat instalaci kamery průmyslové televize. Přítomnost

kamerového systému má navozovat pocit, že se někdo dívá, a kdyby se ve snímaném místě událo bezpráví, zajistí bezpečí nebo bude alespoň dokumentovat to, co se děje. V roce 2013 byla v rámci realizace III. etapy obnovy a výstavby kamerového systému v Plzni³³ instalována kamera, která má snímat Husovo náměstí (zda má kamera záznam, mi na MěP. nebylo upřesněno). Tato kamera z mých zkušeností má však spíše účinek symbolický a psychologický, než že by sloužila jako "všemocné" oko policie, byť jsou si její přítomnosti intenzivní uživatelé náměstí vědomi. Tento krok však není zdaleka jediným, který byl uskutečněn ze strany správy města vzhledem ke kontrole tohoto prostoru. V prostoru Plzně tři byly posíleny hlídky městských policistů a od nového roku posílili řady městských strážníků jejich asistenti, kteří jsou další posilou³⁴. Tato fakta by poukazovala na skutečnost, že oblast Husova náměstí bude podrobena přísné kontrole, ale v průběhu svého výzkumu jsem se nesetkal ani s jedinou hlídkou (ani státní ani městské) policie, která by přímo prošla prostorem Husova náměstí, byť mnoho hlídek projelo ve vozidlech okolo nebo prošlo ulicemi Husova a Tylova. Nejčastějšími případy, které musejí městští policisté řešit, jsou dle jejich slov především černé skládky u popelnic, řešení sousedského soužití a rušení nočního klidu. Závažnější trestné činy jako loupežné přepadení jsou spíše ojedinělé. Dle slov informátora nepatří Husovo náměstí spíše k průměrným čtvrtím na škále kriminality i vandalismu. "Na to, co se tam shromažďuje, tak ten vandalismus není tak hroznej. Nejhorší jsou ty skládky."³⁵

Kromě "formální" kontroly ze strany městské správy v prostoru Husova náměstí fungují další dva typy kontroly. Tou, kterou Goffman považuje za nejdůležitější, je personální kontrola, kterou provádí "policista" uvnitř každého z nás (Goffman 1971:346). S touto poměrně latentní formou kontroly jsem se setkal při různých morálních soudech svých informátorů, jež se týkaly dětí, žen a dalších uživatelů náměstí. "Ženskou přece nebudeš mlátit, ne? To je svinstvo."³⁶Tato forma (sebe) kontroly je velice individuální záležitostí a její

---

³³ Například http://www.svsmp.cz/svetelna-signalizace/lang_7/mestsky-kamerovy-system-k-31-12-2013.aspx (navštíveno 11.4.2014)

³⁴ Například <https://www.plzen.eu/obcan/aktuality/z-mesta/rady-strazniku-plzenske-mestske-policie-posilili-od-ledna-asistenti.aspx> (navštíveno 11.4.2014)

³⁵ Z rozhovoru s informátorem z Městské policie Plzeň.

³⁶ Z rozhovoru s informátorem.

výzkum by vyžadoval jiné metody než mnou použité, nicméně jsem pokládal za relevantní ji zmínit.

Třetím typem kontroly, na který poukazuje Goffman vzhledem k veřejnému prostoru, je neformální sociální kontrola. To je případ, kdy se jedincovo chování začíná odchylovat od norem a je varován svým okolím či skupinou, že překračuje tu či onu mez. Toto varování lze brát v důsledku jako druh sociálního učení, které je produkováno skupinou, v níž se jednotlivec nachází. (Goffman 1971:347) S tímto druhem sociální kontroly jsem se během výzkumu setkával takřka neustále. Je s ním spojena i hustá sociální síť, kterou jsem zmiňoval v případě intenzivních uživatelů Husova náměstí, jež funguje v některých svých ohledech jako neformální sociální kontrola, která udržuje v prostoru náměstí jistou míru pořádku, byť pro veřejnost jistě svéráznou. Usuzuji, že je to jeden z důvodů, proč se v prostorách náměstí nezdržují bezdomovci, když je intenzivně využíváno jinou skupinou a to samé lze říci o užívání (tvrdých) drog v jeho prostorách. "Ať jsou Romové, jaký jsou, tak na děti si nenechaj šahnout. Takže by nedovolili, aby tam někdo dělal nějaký věci, který by ty děti ohrožovaly."³⁷ Podobným důkazem neformální kontroly bylo i okřiknutí dětí, které obtěžovali místního pejskaře, nicméně podobných příkladů lze doložit mnoho.

V několika předchozích odstavcích jsem poukázal na to, jaké způsoby sociální kontroly v prostoru Husova náměstí existují. Zde bych jen ve zkratce uvedl několik poznámek k tomu, co nazývám *vakuem kontroly*. Vakuum kontroly vychází z povahy vakua, jež je prázdným prostorem. Tento "prázdný" prostor se nachází v přímém uskutečňování kontroly, respektive neuskutečňování v prostorech Husova náměstí, kde dochází k určité benevolenci mezi těmi, jež by měli vynucovat striktní dodržování pořádku a uživateli veřejného prostoru. Tento vztah má podobu určité nepsané smlouvy, kterou oboustranně respektují obě strany. Díky této benevolenci mohou být v parku provozovány některé *nemístné* aktivity, které by jinde nebyly tolerovány nebo které by v jiném prostoru přitahovaly větší pozornost formální kontroly. Policisté neprocházejí a nekontrolují vnitřní prostor náměstí. Pouze zběžně obhlédnou jeho plochu (ve většině případů jím bývá stejně skryta kvůli gabionům), ale do vnitřních prostor

---

³⁷ Z rozhovoru s informátorem.

náměstí nechodí, když to není nezbytně nutné³⁸. To samé platí pro příslušníky Policie ČR, která prostor často "obhlíží" z policejních vozů, ale v zásadě nechodí do prostoru náměstí. Na oplátku je zde formou vnitřní kontroly udržován "pořádek", který funguje i bez výrazných zásahů členů městské policie. Toto vakuum je udržováno vzájemnou známostí policistů a intenzivních uživatelů. "Jako oni tam popíjejí, ale nenarazili jsme na žádný kravál a jsou tam s těma dětma. Maximálně tam jsou nějaký odpadky nebo rozbitá flaška, ale to je všude."³⁹ Obě složky v rozhovorech potvrdily, že se navzájem znají (minimálně "od vidění") a jak jedna, tak druhá kontroluje jednotlivce, kteří jsou v prostoru noví. Stejnou formou kontroly jsem prošel i já, jakožto nový jedinec v lokalitě. Musel jsem prokázat svou bezúhonnost, respektive to, že nejsem ze "sociálky" nebo tajný "fízl". Ze strany zástupců formální kontroly jsem byl "sledován" projíždějícími policisty ČR (zatímco informátoři vedle mne kouřili marihuanu) na vzdálenost několika málo metrů přibližně deset sekund. Od informátorů jsem se dozvěděl, že si mě jen "proklepli". Pravděpodobně jsem jim nepřipadal nikterak "zajímavý", jelikož nezjišťovali mou totožnost. Vakuum kontroly tak udržuje *status quo* v prostoru Husova náměstí a nechává ho "žít si vlastním životem", jenž má svá pravidla, kterých jsou si obě strany vědomé.

5. Závěr

Tato diplomová práce se zaměřil na veřejný městský prostor, konkrétně na prostředí Husova parku v Plzni. Hlavní otázkou, na níž jsem se snažil v průběhu svého výzkumu za pomoci různých metod využívaných v antropologickém výzkumu odpovědět, je to, jakým způsobem je veřejný prostor náměstí využíván jednotlivci i skupinami a do jaké míry podléhá různým formám kontroly, ať už formální či neformální. Vycházel jsem z předpokladu, že veřejný městský prostor není něčím samozřejmým a jednoduchým, ale právě naopak, že tento prostor je utvářen různými silami, které mají sociální, politický i materiální rozměr. Veřejný prostor není pouhá materiální fosílie, která podléhá pomalé erozi, ale je to proměnlivá entita, na jejíž produkci a reprodukci se podílí

---

³⁸ Nezbytnou nutnost mohou představovat fyzické konflikty nebo různá udání. Ve večerních hodinách jsou to většinou hádky týkající se prodeje drog či rušení nočního klidu.

³⁹ Z rozhovoru s informátorem z Městské policie Plzeň.

různorodé skupiny lidí, zvláště je-li zasazena do prostředí moderních komplexních společností.

Husovo náměstí prošlo výraznou rekonstrukcí, která by se dala označit za purifikaci veřejného prostoru *par excellence*. Neboť v návaznosti na jeho materiální "zprůhlednění" a zvýšení formy kontroly (formální i neformální) byli z prostor parku vyloučeni především bezdomovci a uživatelé tvrdých drog, kteří byli vedle Romů (Cigánů) hlavními uživateli, a tato materiální změna měla významný vliv na charakter aktivit v daném prostoru. *Nemístné* aktivity, které byly v parku provozovány těmito skupinami, měly transgresivní charakter. Jednalo se především o přesahování aktivit spadající do soukromé sféry do sféry veřejné jako například spaní na lavičkách či v keřích, aplikace drog či močení na náměstí. Tyto aktivity se ovšem nepodaří eliminovat, ale pouze přesunout do oblasti, jež podléhá menší míře kontroly, tudíž nejsou tolik "na očích".

Husovo náměstí se vyznačuje vysokou heterogenitou lidí, kteří ho využívají a tím tento veřejný prostor konstruují. V mé práci jsem rozdělil tyto uživatele na čtyři kategorie, a to podle toho jakou mírou intenzity byla lokalita ze strany aktérů využívána. Kategorizace uživatelů tohoto veřejného prostoru by jistě šla uchopit i jiným způsobem, který by mohl rozdělovat aktéry například podle etnicity. Má optika mi však pomohla pochopit, že pro intenzivní uživatele je tento prostor důležitým místem v jejich životech, plnícím mnoho funkcí, včetně sociálních, ekonomických i zábavních. Kromě intenzivních uživatelů, kteří se svými aktivitami podílejí nejvíce na konstrukci prostoru, jsou zde i další skupiny či jednotlivci, kteří využívají Husovo náměstí k různým aktivitám. Mezi ně patří bezdomovci, kteří využívají náměstí především, není-li využíváno intenzivně jinými aktéry, byť ne již v takové míře jako před renovací, jako jednu ze svých "zastávek" v průběhu dne při jejich putování po městě. Další skupinou, která využívá tento prostor s určitým sociálním přesahem, jsou pejskaři. Ti jsou v prostorách náměstí každodenními svědky různých "představení" a často navazují vztahy s některými intenzivními uživateli. Poslední skupinou využívající tento veřejný prostor jsou chodci, kteří jsou co do počtu sice nejrozsáhlejší, ale charakter jejich aktivit se většinou omezuje pouze na transport.

V lokalitě můžeme hovořit o dvojí (trojí) formě kontroly, jež ovlivňuje aktivity v jeho prostoru a také to jakým způsobem je (sociálně) konstruován. Formální kontrola je v prostoru Husova náměstí uskutečňována skrze kamerový systém, který má za úkol oblast monitorovat. Taktéž je zde vyšší míra kontroly ze strany policie, ať už městské nebo státní, která ale paradoxně "navštěvuje" vnitřní prostor velice zřídka. Druhým způsobem kontroly je kontrola neformální, která má význam v dodržování určitých pravidel především pro intenzivní uživatele. Je to produkce chování skupiny intenzivních uživatelů, kteří se v některých případech uchýlí k usměrnění některých jedinců, je-li jejich chování *nemístné* a překročí-li přípustnou mez, kterou jsou ochotni uživatelé prostoru akceptovat. Mezi zmíněnými formami kontroly zde existuje vakuum, které ponechává oběma skupinám určitou formu volnosti a svobody. Jedná se o určitou formu autoregulace, která nechává život ve zmíněném veřejném prostoru plynout, pokud je míra transgresivních akcí snesitelná.

Husovo náměstí se dá považovat za velice osobitý veřejný prostor, jenž je konstruován mnohými faktory, byť jeho signifikantní imaginací pro majoritní společnost je obrazec romského "ghetta". Ke změně této představy by mohlo přispět například otevření Waldorfské školy či zapojení veřejného prostoru Husova náměstí do kulturních akcí, jež by mohly být navštíveny intenzivními uživateli, ale cílily by především na členy majoritní společnosti.

6. Seznam použité literatury

6.1. Literatura

Arendt, Hannah. 2007. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Praha: OIKOYMENH.

Bauman, Zygmunt. 2006. *Komunita: Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.

Bernard, H. Russell. 2006. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. 4th ed. Lanham, MD; Oxford: AltaMira Press.

Bernard, H. Russell, a Gery W. Ryan. 2010. *Analyzing Qualitative Data: Systematic Approaches*. Newbury Park, CA: Sage Publications.

Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press.

Bourdieu, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Budilová, Lenka a Jakoubek, Marek. 2004. „Příbuzenství v romské osadě“. S. 9–64. in *Romové: kulturologické etudy (etnopolitika, příbuzenství a sociální organizace)*. Edit. M. Jakoubek a T. Hirt. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

Certeau, Michel de. 1984. *The Practice of Everyday Life*. London: University of California Press.

Cresswell, Tim. 1996. *In Place/Out of Place: Geography, Ideology, and Transgression*.

Minnesota Archive Editions. Minneapolis; London: University of Minnesota Press.

Cresswell, Tim. 2004. *Place: A Short Introduction*. Malden, MA: Blackwell.

- Douglas, Mary. 2001. *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London; New York: Routledge.
- Durkheim, Émile, a Marcel Mauss. 1963. *Primitive Classification*. Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, Michel. 2000. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- Foucault, Michel. 2003. *Myšlení vnějšku*. Vyd. 2. Praha: Herrmann & synové.
- Foucault, Michel. 1986. „Of Other Spaces”. *Diacritics* 16(1):22–27.
- Giddens, Anthony. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Goffman, Erving. 1971. *Relations in Public: Microstudies of the Public Order*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Goffman, Erving. 1999. *Všichni hrajeme divadlo: Sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství studia Ypsilon.
- Hall, Edward T. 1966. *The Hidden Dimension*. New York: Anchor Books.
- Harrington, Austin a kol. 2006. *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál.
- Hejnal, Ondřej. 2013. "Anachorický bezdomovec: purifikace a transgrese veřejného prostoru". *Český lid* 100: 449-467.
- Hejnal, Ondřej. 2012. "Antropologův den mezi "klienty represe": zúčastněné pozorování bezdomovců ve středně velkém městě". *Antropowebzin* 3:141-152
- Lefebvre, Henri. 1974. *La production de l'espace*. Paris: Éditions Anthropos.
- Lefebvre, Henri. 1973. *La survie du capitalisme. La reproduction des rapports de production*. Paris: Éditions Anthropos.

Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.

Low, Setha M. – Smith, Neil: 2006 – Introduction. In: Low, S. M. – Smith, N. (eds.): *The Politics of Public Space*. New York: Routledge.

Madanipour, Ali. 2003. *Public and Private Spaces of the City*. London: Routledge.

Mayring, Philipp. 2000. „Qualitative Content Analysis“. *Forum Qualitative Sozialforschung /Forum: Qualitative Social Research* 1(2).
(Dostupné z <http://www.qualitativeresearch.net/index.php/fqs/article/view/1089>).

Ouředníček Martin, Novák Jakub, Temelová Jana a Puldová Petra. 2009. "Metody geografického výzkumu města". S 93-128 in *Mesto: Promenlivá ne/samozřejmost*, edit. Pavel Mervart. Brno: Masarykova univerzita.

Pospěch, Pavel. 2013. "Městský veřejný prostor: interpretativní přístup". *Sociologicky časopis* 49:1: 75–100.

Reichel, Jiří. 2009. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada publishing.

Relph, Edward. 1976. *Place and Placelessness*. London: Pion Ltd.

Sibley, David. 1988. Survey 13: "Purification of Space". *Environment and Planning D: Society and Space* 6: 4: 409–421.

Soja, Edward W. 1989. *Postmodern Geographies: Reassertion of Space in Critical Social Theory*. New York: Verso Books.

Soja, Edward W. 1996. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford: Basil Blackwell.

Spradley, James P. 1980. *Participant Observation*. Wadsworth: Cengage Learning.

Strauss, Anselm L., Juliet M. Corbin. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.

Sýkora, Luděk. 1993. "Gentrifikace: měnící se tvář vnitřních měst". S. 100-119 in: *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. Edit. Sýkora, L. Praha: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK.

Šuleřová, Michaela. 2006. "Potenciál a limity městského prostoru". *Sociální studia 2*: 41-63.

Temelová, Jana, Novák, Jakub. 2007. *Z průmyslové čtvrti na moderní městské centrum: proměny ve fyzickém a funkčním prostředí centrálního Smíchova*. Geografie - Sborník ČGS 112 (3): 79-97.

Therborn, Goran. 1980. *The Ideology of Power and the Power of Ideology*. London: Villiers Publications.

Toušek, Ladislav. 2013. *Prostor, transgrese a bezdomovectví*. Nepublikovaná disertační práce. Plzeň: Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni.

Toušek, Ladislav. 2013b. "Teze k veřejnému prostoru" in *Prostor, transgrese a bezdomovectví*. Nepublikovaná disertační práce. Plzeň: Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni.

Toušek, Ladislav. 2012. "Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie". S. 25–106 in *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*, edit. Tomáš Hirt. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Tuan, Yi-Fu. 1977. *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis; London: University of Minnesota Press.

Tuan, Yi-Fu. 1974. *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Vacková Barbora, Galčanová Lucie a Hofírek Ondřej. 2011. "'Za čistší město': Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy". *Sociologický časopis* 47(4):633–56.

Vašát, Petr. 2012. "Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších". *Sociologický časopis* 48: 3: 247–282.

Whyte, William H. 1980. *The Social Life of Small Urban Spaces*. New York: Project for Public Spaces.

6.2. Internetové zdroje

Obecná teorie relativity - <http://www.aldebaran.cz/astrofyzika/gravitace/otr.html>
(navštíveno 12.3. 2014)

Kamerové sledování veřejných prostranství a institucí -
<http://www.mvcr.cz/clanek/kamerove-sledovani-verejnych-prostranstvi-a-instituci.aspx> (navštíveno
17.3.2014)

Zákaz požívání alkoholu na veřejnosti v Přešticích -
http://www.rozhlas.cz/zpravy/regiony/_zprava/v-presticich-se-nesmi-pit-na-verejnosti-zakazuje-to-vyhlaska--1238154 (navštíveno 18.3.2014)

Mediální zpráva o osvědčení zákazu požívání alkoholu v Přešticích -
http://plzensky-kraj.5plus2.cz/alkohol-zakaz-vyhlaska-076-/plzen.aspx?c=A140307_142436_ppd-plzen_p2lad (navštíveno 18.3.2014)

Rekonstrukce Husova náměstí v Plzni - <http://www.svsmp.cz/mestska-zelen/realizovane-akce-1/rekonstrukce-parku-na-husove-namesti-jiz-probiha.aspx> a <http://www.svsmp.cz/archiv/2008/uprava-husova-namesti-v-plzni.aspx> (navštíveno 23.3.2014)

Zprávy o zákazu pití alkoholu na veřejnosti -
http://www.rozhlas.cz/zpravy/regiony/_zprava/mesta-omezuji-piti-alkoholu-na-verejnosti-praha-rozsirila-zakaz-na-vice-nej-800-mist--1264027,
<http://www.liberec.cz/cz/aktuality/zpravy-z-mesta/od-noveho-roku-plati-vyhlaska-zakazu-piti-alkoholu-verejnosti.html>, http://jihomoravsky-kraj.5plus2.cz/zakaz-piti-alkoholu-dalsich-70-mist-d5j-/brno.aspx?c=A130618_072356_ppd-cr_15854 (navštíveno 23.3.2014)

Rozpis rozmístění kamerového systému v Plzni - <http://www.mpplzen.cz/caste-dotazy/muze-mp-porizovat-obrazove-a-zvukove-zaznamy-z-ulic-apod.aspx>
(navštíveno 23.3.2014)

Zpráva o Adolfu Loosovi - <http://www.slavnevily.cz/zpravy/z-oboru/pred-80-lety-zemrel-architekt-adolf-loos/> (navštíveno 17.4.2014)

Městský kamerový systém k 31.12.2013 - http://www.svsmp.cz/svetelna-signalizace/lang_7/mestsky-kamerovy-system-k-31-12-2013.aspx (navštíveno 11.4.2014)

Posílení policejních hlídek asistenty - <https://www.plzen.eu/obcan/aktuality/z-mesta/rady-strazniku-plzenske-mestske-policie-posilili-od-ledna-asistenti.aspx> (Navštíveno 11.4.2014)

7. Resumé

The aim of this work is to describe the use of public space in particular case of Husovo náměstí in Pilsen. The city is not just a simple term which we can easily describe, but its structure largely affects human interaction in it. These interactions are characterized by heterogeneity of actors who participate in actions in public space. In the normative definition of the public space is an area for all people without unlimited access. However, in practise we often face a fact that the access to the public space is limited by the city government. The reason for this exclusion is a transgressive character of acts in public space made by its users. I also focus on ways in which public space is controlled - formal and informal, produced and reproduced.

With the theoretical background of transgression and "out of place" by Tim Cresswell and with the method of the participant observation, I would like to describe who takes the part in (social) construction of space in Husovo náměstí. Another goal is to describe the character of the activities that are taking place in this area and their intensity. Next step which is important to me is to understand the form of (social) control that directly affects actions in particular public space.

8. Přílohy

Příloha č. 1: Fotografie z výzkumného experimentu

Foto autor.

Příloha č. 2: Původní podoba Husova náměstí (zdroj:
<http://www.svsmp.cz/archiv/2008/uprava-husova-namesti-v-plzni.aspx>)

Příloha č. 3: Nová podoba náměstí (zdroj: <http://www.cetinaakenaur.cz/galerie/media/husovo-namesti-plzen>)

